

УКИДАЊЕ ПЕЋКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ 1766

О укидању пећке патријаршије 1766 године писано је код нас доста. Али свим оним што је речено није потпуно јасно приказана историја процеса укидања, нити је цео проблем осветљен са свих оних страна, чије осветљење омогућава његову јасност и објективно излагање. Јер укидање наше патријаршије 1766 године и њено присаједињење васељенској патријаршији није извршено случајно прохтевом и самовољом једног човека. Оно је резултирало из општих политичких прилика и тежњи које су тада владале на нашем Полуострву. Зато оно има своју претходну историју у којој је, по једној утврђеној замисли, припремано дефинитивно уништење наше патријаршије. Када су те припреме доведене до краја, онда је извршен и сам акт.

Да би се цела ствар могла боље и свестраније схватити потребно је упознати се претходно са главним особинама грчког културног и националног препорода, започетог још у другој половини XVII века и са главном личношћу у историји самог укидања наше патријаршије васељенским патријархом Самуилом Ханцерисом.

I.

Друга половина XVII и цео XVIII век доба су грчког културног и националног препорода. Уколико се више турска држава унутарње распадала, уколико је беспоредак у њо постојао нешто свакидашње, утолико је грчки елеменат, културно и финансијски надмоћнији, добијао све више утицаја на ток државних послова. То се осећало нарочито у вођењу спољне политике, коју су, када је Порта на то била прину-

ђена, водили велики драгомани, Грци по народности. Али је нарочито грчка трговина потпомогла културни и национални препород грчког народа. Обдарени унутарњим смислом за трговину и немирним авантуристичким духом у себи, грчки трговци допирали су на разне стране изван граница простране Отоманске империје. Многи су одлазили на Запад и тамо се упознавали са новим културним и националним стремљењима и много шта од тога примили. Сви су они носили у себи, често у необузданим играма маште увећану, успомену на своју стару државу и љубав за њу. Шкрти и себични по природи, Грци су били издашни онда када је требало помагати општу ствар. Ни суштинска разноликост нових либералних идеја, које су примали на Западу са оним конзервативним код куће, није их разједињавала у оном што им је свима био циљ. „Национална се мисао пробуди; спогледом на циљ бејаху сви културни Грци уједињени, иако се у схватању сретстава много разликоваху“.¹

Тај грчки препород манифестовао се у умножавању грчких школа, које су нарочито помагали трговци. Поред њих развој грчких школа помогли су и драгомани Високе Порте Н. Панајотакис и Александар Маврокордатис, као и Теофил Коридалеус, научник из Атине; нешто школа било је и пре њих. Јаковаки Р. Нерулос пише, да су од пада Цариграда (1453) па до краја XVII в. основане грчке школе у Фанару (Цариград), у Смирни, Лариси, Тесалији, на Атону, Патмосу и Крфу. У тим се школама учио литерарни грчки језик, реторика, богословље по Дамаскину, евклидовски елементи, као и логика и физика. То је по њему, прва епоха развоја нове грчке литературе.²

У XVII веку грчко школство доживљује свој процват. Већ 1626 године основана је грчка школа у Млецима, названа по своме оснивачу Томи Флангинису „Флангинион“.³ За грчку општину у Млецима вели грчки историчар Папаригопулос: „Грчкој општини у Млецима захваљујемо ми нео-

¹ Karl Mendelsohn Barthody, *Geschichte Griechenlands von der Eroberung Konstantinopels durch die Türken im Jahre 1453 bis auf unsere Tage*, Bd. I, s. 26; Leipzig 1870;

² Jakovaky Rizo Nerulos, *Die neugriechische Literatur*, Mainz, 1827 c. 33,

³ A. Diomedes Kyriakos, *Geschichte der orientalischen Kirchen von 1453—1898*, Leipzig, 1902, 426;

спорно поновно успостављање народног просвећења у XVII веку у свим земљама грчког језика“.¹

Средином XVII века основали су многи становници Јањине трговачка насеља у Цариграду, Москви и Млецима. У XVIII веку то је било још чешће. Георг Лудв. фон Маурер вели, да је тај додир Грка са страним народима изазвао код њих потребу за образовањем. А богатство које се увећавало трговином дало је материална сретства за то.²

У другој половини XVII века основао је трговац Манолакис из својих сретстава једну школу у Цариграду. Кнез Кантемир назвао је академијом³. Ускоро затим, 1690 године, основана је, трошком Мана Гиуна, Грчка школа у Јањини. Пример Јањине није остао без подржавања: године 1730 богати трговац кожа Цунфт основао је школу на Патмосу.⁴

У Атини је основана 1667 једна школа, којој је био циљ да подигне научни ниво наставе; пропала је после 1687. Године 1715 основао је Георгиос Сотирис „Phrontisterion“ јелинске науке. Грчке гимназије се појавише у Тесалији, Тракији и у Лариси где је Партеније 1702 године основао музеј. Грчких је школа било у Касторији, Солуну, у Адрианопољу.⁵

По Херцбергу школе су се нарочито развиле у Епиру. „Овде цветаху не само од старог времена многе манастирске школе. Стара висока школа у Јањини, коју су некада основали деспоти из куће Анђела, обновљена је легатом Мануела Скима 1675; после 1723 модернизовао је Валанос Василиос.“⁶

Тако су школе цветале на све стране. „Млади Грци који на вишим школама нису могла суделовати расејаше се свуда по земљи и основаху мале школе.“⁷

¹ Ibid.

² Ср. Georg Ludw. von Maurer, Das griechische Volk in öffentlicher kirchlicher und privatrechlicher Beziehung vor und nach dem Freiheitskampf bis zum 31 Juli 1834, Heidelberg, 1835, с. 428.

³ Ibid, s. 428;

⁴ Ibid, с. 428—429;

⁵ Gustav Friedrich Hertzberg, Geschichte Griechenlands seit dem Absterben des antiken Lebens bis zur Gegenwart, III Theil, Gotha, 1878, S. 202.

⁶ Ibid, s. 201—202;

⁷ Herrmann Joseph Schmitt: Kritische Geschichte der neugriechischen und der russischen Kirche, mit besonderer Berücksichtigung ihrer Verfassung in ihrer Form einer permanenten Synode, Mainz 1840, S. 51;

Патријарх Василије Бркић истакао је то грчко преимућство у школама. За Грке у Јањини каже, да имају „изряднија школи, даже и Феологию, каковихъ нѣтъ въ Греціи нигдѣ индѣ болшесихъ „... и какъ во Јанинѣ добрія школи находятя, такъ и људеи ученихъ много“¹.

На челу овога препородитељског национално-културног рада код Грка стајали су фанариоти, људи чије су порекло, особине и значај различито окарактерисани. Код нас има о њима веома неповољних одзива, док су од својих саплеменика често слављени и величани. Страни историчари приказивали су их у складу са својим симпатијама према Грцима. Ван сумње стоји факт, да су они, и поред свих мана које им се оправдано приписују, учинили много своме народу. „Да су ови фанариоти, пише Јаковаки Рицо Нерулос, били увек сложни међусобно, да се међусобно нису свађали и прогонили, јер је сваки тежио за почастима, да постане долмеч Портин и господар (Влашке и Молдавске), да је њихов једини циљ била отаџбина, а не лични интереси или жудња за почасним местима они би могли још много више користити својој нацији...“² Па ипак они су радили за добро Грчке. „Они су штитили школе које су већ постојале и оснивали нове; уметности и наука бејаху им скупе...?“³

Богати и утицајни они су већ од краја XVII века водили Грчку; они су, такође, ставили све своје моћи у службу „велике грчке идеје“ у разним њеним облицима. Оно што је било најважније у њиховом раду ово је: они су грчку просвету, грчку писменост и грчку културу пренели међу православне Словене и Румуне и успели да их тамо учине утицајним. Свим сретствима која су им стајала на располагању они су пропагирани не ојелинизам. А то је, у ствари, било једно ново национално и културно завојевање са разним нијансама и етапама. Последице тога биле су национални и културни сукоби између Грка и негрчких припадника православне цркве, насељених у Турској.

Цариградска патријаршија била се потпуно ставила у службу грчких националних идеала или боље, продужила је оно што је тамо и раније рађено. Само у овоме периоду, због нових могућности и погоднијих услова, много активније.

Фанариоти су и ту водили главну реч.

¹ Спом. Срп. Кр. Ак. X, с. 48.

² и ³ ср. Јakovaky Rizo Nerulos, цит. дело, с. 79—80;

II

Из те фанариотске средине потиче и Самуило Ханцерис, најобразованији и највећи патријарх цариградски XVIII века. Рођен је 1700 год. у богатој фанариотској породици у Цариграду. Крштено му је име Скарлатос, „Σκαρλάτος κατὰ κόβρον λεγόμενος“, вели М. Гедеон.¹ Он је други син Јована Ханцериса (Jean Handzery).² Отац му је познатији под именом баша Јанаки; зато М. Гедеон и вели за Самуила „ὁ υἱὸς τοῦ Μπαβᾶ Γεαννάκη.“³

Школовао се у Цариграду. К. Сата вели, да је учио τὰ ἐγκυκλίια.⁴ У ствари он је своје образовање добио у Патријаршкој академији, где је учио стари грчки језик, филозофију и математику.⁵ Још као дечак Самуило је показивао ванредну бистрину и даровитост; уз то је био и ванредно трудољубив. На једноме месту речено је за њега да је са књигама легао и устајао. „Тај се као дете бавио књигама и књиге студирао; умно је био брижљив, будни ноћни чувар. Цела његова наобразба биле су књиге... Са њима је устајао и са њима је легао. Као велики ум Самуило је био у мудрости одгојен и поседовао је велико искуство...“⁶

Толика љубав према науци, и с обзиром на порекло, добри изгледи за будућност учинили су вероватно, да се Самуило рано замонашао. Постао је архијакон патријарха Пајсија. Већ у децембру 1731 године био је изабран, иако врло млад, за митрополита Деркона. Макреос вели, да је Самуило бистрином и окретношћу задобио симпатије своје сабраће и био од њих цењен⁷ Јаковаки Рицо Нерулос, који је о Самуилу био добро обавештен, пише, да је Самуило сте-

¹ Μανουήλ Ι. Γεδεών, Πατριαρχικοί Πίνακες, с. 657.

² ср. Eugen Rhangabé, Livre d'or de la noblesse Phanariote en Grèce, en Roumanie en Rousse et en Turquie, Athene, 1892, с. 59.

³ Μανουήλ Ι. Γεδεών, цит. дело с. 657;

⁴ Κ. Σαθα, Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς καταλύσεως βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς ἑλληνικῆς ἐθνεγεροῦς ἐν Αθῆναις, 1868, с. 518.

⁵ Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαίδεια, τόμος ἑκοστός τέταρτος, с. 466;

⁶ Μανουήλ Ι. Γεδεών, Κυριλλου λανρωτου πατριαρχαι μετα την αλωσιν (1453— 1794) Αθηνησιν, 1877 стр. 46;

⁷ ср. Σεργίου Μακραιου, Ὑπομνηματα ἐκκλησιαστικῆς ιστορίας (1750—1800 код К. Ν. Σαθα „Μεσαιωνικὴ βιβλιοθηκὴ ἐπιστολαί“ Τόμος Γ', ἐ Βενετία 1872, с. 260).

као изванредан глас строгим моралним животом и ученошћу, као и елегантном јасноћом својих на новогрчком језику (писаних) проповеди; „још више својим величанственим карактером и спретношћу у најтежим питањима нације. Тако га је Синод подигао (на место) патријарха цариградског“.¹ По И. И. Соколову избор Самуилов за патријарха текао је овако: пре самог избора затражено је било одобрење од Султана да се избор може извршити без икаквог страног учешћа. Када је Султан то дозволио скупило се 18 архијереја да изаберу патријарха. Поред Самуила кандидати су били кесаријски митрополит Пајсије и ефески Дионисије. Самуило је изабран једногласно.“² Самуило је изабран 24 маја 1763 године;³ На престолу је остао до 5 новембра 1768.^{3а}

Стање у коме је он затекао патријаршију било је врло тешко. Администрација је била слаба, а финансије сасвим несређене. Уз то симонија, велика осиромашелост и дугови, унутарњи раздор и отсуство једне јасно одређене руководене идеје, као и спољашњи притисци и злостављања — све су то биле крупне препреке за остварење и успостављање оног стања, које је било неопходно, да би се зауставило даље распадање.

Да се то све савлада и изврши препород у једној средини која је била морално начета требало је много одлучности и такта. Самуило је имао и једно и друго. Алојз Пихлер назива овај Самуилов потхват да цркву очисти од симоније и учини самосталном од државне власти „den kühnen Entschluß.“⁴ А Георг Лудвиг фон Маурер приписује Самуилу нов творачки потстицај у грчкој цркви, који се појавио око средине XVIII века. „Нов потстрек, вели он, дао је патријарх Самуило око половине XVIII. Он је најпре успоставио поредак у грчкој цркви, куражио је омладину за науку, veranlasste преводе нових класичних дела, а и сам је био писац.“⁵ Г. Ф. Херцберг га сматра једним од духовних

¹ Jakovaky Rizo Nerulos, Die neugrichische Litteratur, Mainz 1827, стр. 39.

² И. И. Соколовъ, Константинопольская церковь въ XIX вѣкѣ, С. Петербургъ, 1904, с. 710;

³ и ^{3а} Μανυηλ Ι. Γεδεών Πατριαρχικοι πίνακες..., 657;

⁴ Dr Aloys Pichler, Geschichte der kirchlichen Trennung zwischen dem Orient und Occident, von den ersten Anfängen bis zur jüngsten Gegenwart, München, 1864, с. 441;

⁵ Georg Ludwig von Maurer, Das grischische Volk..., с. 434;

вођа грчке нације половином XVIII века.¹ А грчки извор вели за Самуила ово: „И сáм је држао дизгине свих ствари и брига као велики владалац. Самуило је епитроп, Самуило је био госпадар, Самуило бејаше све и Самуило у свему.“²

Све ово у ствари значи, да се Самуило целом својом личношћу и енергијом заложиио за остварење своје препорудитељске мисије. Јер у свему што је овај, енергични и несебични човек, радио одражава се његово настојање, да чину који је носио и установи, којој је био на челу, поврати онај ауторитет, које су они некада имали. У време у коме је грчка нација доживљавала свој културни и национални препород од патријарха се и у томе правцу тражило много. По ономе шта је и како је радио он је и те наде оправдао; понегде због сувишне ревности у томе правцу наносио је штету општој православној ствари вежући је непосредно за јеленизам. У сећању својих сународника он је и ту остао велики. Ј. Р. Нерулос га ставља, упоредо са Д. Вулгарисом, на чело другог периода развоја новогрчке литературе. Он је по њему, постао и први грчки књижевник свога времена.³ И још више од тога: он је био један од вођа нације у времену у коме је цела нација прижељкивала воспостављање свога старог царства.

Али, ипак, најважнији део његовог рада сачињавају његове црквене реформе. Чим је ступио на престо он је из сопствених сретстава платио све трошкове око избора и потврђења непримивши ни од кога никакве новчане помоћи. Установио је Стални Синод, који су сачињавали осам,⁴ по другима шест,⁵ митрополита. По А. Б. Кириакоу овај нови Синод, којим је замењен стални сачињавали су митрополити, који су имали своје митрополије близу главног града (Цариграда). „Они су бирали патријарха и заједно с њиме, као врховна управна и судска власт, руководили (управљали) свим националним црквеним пословима православних. Ови

¹ Gustav Fridrich Hertzberg, *Geschichte Griechenlands...* с. 202;

² Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Κυρίλλου λαϊκώτου πατριαρχου μετά την άλωσην* (1453—1794,...) с. 46;

³ Jakovaky Rizo Nerulos, *Die neugriechische Litteratur*, с. 39.

⁴ З. Маѡасъ, *Историческій списокъ епископовъ*.

⁵ Dr Aloys Pichler, *Geschichte der kirchlichen Trennung* с. 441; Ср. Ph. Meyer, *Die Haupturkunde für die Geschichte der Atosklöster*, Leipzig-1894, стр. 80,

митрополити названи су геронтима. У овоме Синоду учествовали су и угледни лајици, међу њима логотет, који је посредовао у преговорима између цркве и Порте.¹ Овакав састав Синода остао је све до 1856, када је измењен заједно са променом управне форме. По Соколову ови митрополити, чланови Синода, могли су само по нарочитој дозволи напуштати Цариград и одлазити у своје епархије ради свршавања духовних потреба пастве. Они су, касније, названи и ефори. Помагали су патријарху у управи црквом и старању о њој. „Геронти су имали првенство када служи патријарх; ишли су са жезлом спровођени од ђакона, а при улазу у патријаршију поздрављали су их патријархови клирици; добијали су од патријарха грамате с потписом „έν Χριστφ άγαπητός άδελφός“, док се у писмима другим архијерејима патријарх потписивао просто „έν Χριστφ άδελφός“.²

Установљењем Сталнога Синода није ускраћено право митрополита, који су се случајно затекли у Цариграду, да учествују у седницама Синода.

Патријархова власт била је ограничена. То ограничење патријархове власти испољавало се на тај начин што је на сва акта упућена државним властима и на све исвчане папире ударан патријаршиски печат, који је био подељен на четири дела (по К. Ипсилантију и К. М. Куми) или на пет делова (З Мата). Пошто је по свим овим мишљењима патријарх држао код себе држак (кључ) печата (ή λαβή, по К. М. Куми, = држак), вероватније је да је печат био подељен на пет делова. Важно је да без сагласности свих, који су држали код себе делове печата, није могао бити издат ниједан званични акт. Нико није могао ништа радити на своју руку,

За управљање црквеном имовином Самуило је поставио четири епитропа (З Мата); К. М. Кума вели: „Уведе епитропе општине, два од архоната, а два од оних који раде (трговца)“³ Ф. Мајер и А. Пихлер веле да су прва два били племићи, а

¹ А. Diomedes Kyriakos, *Geschichte der orientalischen Kirche von 1453—1898*, Leipzig 1902, с. 30;

² И. И. Соколовъ, *Константинопольская церковь въ XIX вѣкѣ* с. 711;

³ К. М. Коῦμα, *Ἱστορία τῶν ἀνθρώπινον πράξεων ἀπὸ τῶν ἀρχαιότατων χρόνων ἕως τῶν ἡμερῶν μας, ἐκ παλαιῶν, ἀπανθισθεῖσαι, καὶ τὰ νεότερα ἐξ ἀρίστων Γερμανῶν, ἱστοριογράφων ἐλευθέρως μεταφρασθεῖσαι, Τομος δέκατος, Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὔστρίας*, 1831. с. 401;

друга два трговци. И. И. Соколов вели, да је било 12 епитропа световњака, махом фанариота. Дужност им је била да се старају о материјалним потребама цркве, као и о филантропским и просветним установама престонице. И они су после почели присвајати титулу геронта.¹

За све важне одлуке била је потребна једнодушна сагласност свих, или у крајњем случају већине чланова. Смењивање старог и избор новог патријарха није могао бити извршен без сагласности чланова Синода, епитропа и Великог логотета. За све ове одлуке Самуило је добио потврду од Султана.

Питање дугова васељенске патријаршије, који су били врло велики, Самуило је решио на тај начин што их је пропорционално разрезао на све епархије. Свака је епархија била њиме задужена. Дуг се уносио у књиге под називом дворског дуга. Морао га је плаћати сваки епископ.² Увећавањем броја епархија, потчињених васељенској патријаршији, отплата дуга је била лакша. У томе треба гледати један од узрока укидања самосталности пећке патријаршије и охридске архиепископије.

Самуилу се приписује у заслугу протеривање језуита мисионара из грчких крајева, нарочито са острва Хиоса где су они „новцем и лукавством“ били придобили многе хришћане. Помоћу грађанске власти послао је Самуило тамо егзархе, који су протерали католичке мисионаре и затворили им цркву.³

Поред тога Самуило се мешао и у унутарње ствари антиохијског и александријског патријархата. По његовој жељи и настојању изабран је 24 априла 1766 нови антиохијски патријарх, а јула месеца исте године александријски.

А његов се рад кретао и у другим правцима: помагао је подизање основних школа; нарочито је помагао учене људе и њихова настојања на развоју науке.

Поред свега тога Самуило није остао до краја свога живота на патријаршијској столици. Сви крупни напори, које

¹ ср. И. И. Соколовъ, цит. дело. стр. 711;

² З МаѠас, Историческій списокъ епископовъ и потомъ патриарховъ святой и великой церкви Христовой, находящейся въ Константинополѣ, отъ 36 год. по Рожд. Хр. до 1834 — Санктпетербургъ 1862, с. 159

³ *ibid.* 160.

је он чинио, да у цркву унесе нов дух стваралаштва и препорода, нису, у крајњој линији, донели онај плод који је он очекивао. „Ред је непријатан људима, који су узрасли у нереду, а такав је, на несрећу, био и већи део чланова његовог Синода“.¹ На основу одредаба које је сам стварао он је 5. новембра 1768 године збачен, као човек суров, својевољан, и претерано строг. У оставци, која му је изнуђена, стоји, да је његово уклањање са патријаршијске столице дошло по његовој сопственој жељи. Тамо стоји да је он много пута хтео да поднесе оставку, али му она није могла бити уважена. Сада је, вели, по неизреченој божјој милости, дошло време зато. Он подноси оставку, да би Синод са другим надлежним факторима могао изабрати лице, које је погодно и способно за васељенски престо.²

По тону и стилу ова оставка потсећа много на оставку коју је патријарх пећки Калиник II поднео патријарху Самуилу.

Када је лишен престола Самуило је упућен у Св. Гору где је имао прилике да се лично нађе са последњим охридским архијепископом Арсенијом од кога је, по причању Арсенијева послушника Нефталима (Нестора), чуо много горких укура.³ Већ 17. новембра 1773 године позван је поново да заузме патријаршки престо. Геден вели да је Самуило „ἄκων καὶ μὴ βουλόμενος“ заузео престо. На престолу је остао до 24. децембра 1774. Тада се повукао и отишао на Халку где је умро 10. маја 1775 године.⁴

III.

Имајући пред собом такве тежње грчки водећи кругови хтели су јелинизирати како православни словенски живаљ на Балканском полуострву, тако и онај у Румунији. То су, добрим делом, били већ постигли на Истоку. Тај процес јелинизације био је постепен. Културна јелинизација долазила је најпре и то у оним крајевима који су били у непосредној територијалној близини са Грцима. Вршена је кроз школе, које су

¹ *ibid*, с. 161;

² Текст Самуилове оставке код: „Историческия изслѣдованія за охридската и ипекска архіепископиѣ“ (превод Н. Михайловског), Цариград, 1869, с. 77—78;

³ *ibid*, с. 22;

⁴ Μανουὴλ Ἰ Γεδεών, *Πατριαρχικὸν Πίνακας*, с. 663;

тамо осниване. То је јасно учио патријарх В. Бркић. „Бздѣни, вели, да они (Грци) имѣјутъ школи и шбученіе книжное по всюду такѡ ихъ и находится многи но в нашихъ странахъ Болгаріи и Македоніи нѣтъ, ибѡ нашимъ вездѣ Тѣрки възбраняютъ учитися. Сегѡ ради Болгаре, котори ближайше Грекѡвѣ своихъ дѣтей даютъ в греческія предѣли тамъ учится по гречески...“¹ А тих грчких школа било је по Бугарској, до 1820, у Трнову, Свиштову, Котелу, Силвену, Јамболу, Пловдиву.²

Резултат тога грчког културнога уплива одразио се у томе, да су многи Бугари били сасвим културно грчки ориентисани. Та приврженост грчком језику и грчкој култури одржала се и знатно касније. „Нија било давно када смо се ми учени сматрали Грцима, а стидели смо се назвати Бугарима; све смо учили на грчком језику, на бугарски нисмо ни гледали. Писали смо и одговарали грчки јер нам је то било лакше, а бугарски смо звали само да говоримо...“³ Louis Leget бележи да је 1885 године наишао у Софији на Бугаре, који су бугарски писали грчким писменима.⁴

Код нас тај грчки културни утицај није био толико јак.

У овоме времену грчка црква, руковођена цариградским патријархом и Синодом, била се потпуно ставила у службу грчких национално-политичких идеала. Зато је и била једно од најбољих средстава јелинизације. Циљ је био уништење свих културних словенских споменика. Тај рад почиње још у XVI веку, али се у XVII и XVIII нарочито развија. Зна се да су још 1550 године Грци монаси узнемиравали наше калуђере у Хилендару због неког земљишта. Ови су били принуђени да траже заштиту од цара Ивана Грозног.⁵ А на једној рукописној служби Св. Саве, нађеној у Палестини, а однетој тамо пре него што су Грци отели наш тамошњи манастир св. Михаила, налази се запис из 1577 године. „Еда дасть вѣка Хсъ тире и ова книга каде ѡспоіе; шбрѣтохъ ѣ, а она непое

¹ Споменик Срп. Краљ. Акад. X – с. 61;

² Constantin Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, с. 508;

³ Ср. Българския Прѣгледъ, г. V, књ. IX-X, с. 165;

⁴ Ср. код Др. Јов. Хаџи Васиљевић, *Просветне и политичке прилике у Јужним српским областима у XIX веку*, Београд 1928, с. 36,

⁵ Ст. М. Димитријевић, *Одношаји пећских патријараха с Русијом у XVIII в.* (Глас Српске Краљев. Академије LVIII), с. 276;

за њ малниѣ Срѣбалѣ, а за њможенѣ Грѣкъ лѣто ѡпг. (1575)¹

У XVII веку водила се на Атону борба око тога, да ли су правилније руске или грчке штампане књиге. Главна личност у тој борби био је Србин старац Дамаскин, Арсеније Суханов записао је за Дамаскина „иза њже Србинѣ родомѣ и чтиа ше словенскія книги, и сихѣ ради ненавидѣаху его греки и нестерпимо имѣ бѣ, зане не греки-почитаеѣ, и Србинѣ славянскаго ѣзыка. И не книги точію, но и онаго сожещи хатяху: зѣло бо нехавидѣху словенскаго ѣзыка православіа ради“.² В. И. Григоровић је нашао на једном хилендарском рукопису савремени запис о овим борбама. Запис говори о спаљивању московских књига на Кареји, и о томе да су старац Дамаскин, поп Роман и њихов ученик Захарије били затворени у тамницу и глобљени. „Оле бѣда отѣ лоукаваго рода грѣчскаго. Мѣца майѣа кѣ веліе безчестне сатвориша васем Срблем и Блгаром“ — стоји на крају записа, писаног 1650 године.³

Срби монаси причали су Суханову због чега их Грци прогоне. „Зато, веле они, Грци злобе нама Србима, што ми по словенским књигама читамо, и архиепископе, митрополите, епископе, попове и ѣаконе имамо своје. Међутим њима би се хтело да они и у нас господују. Ради ове охолости Грци су и царство своје изгубили, јер су и у цркву на коњма улазили и седећи у седлу причешће у цркви примали“.⁴

Интересантно је оно што Гелцер наводи, да су још у XIV веку Грци почели јелинизирати поједине манастире, најпре манастир Ивер. У XV веку посели су манастир Филотеј. „Када се тада појавио св. Дионисије, да спасе манастир од потпуног запустошења и пропасти, нашао је да је цео манастир бугарски. Светитељ је изменио бугарски обичај у наше благочиње и старао се за грчке књиге“.

У XVIII веку настављен је још активније тај процес грецизирања словенских манастира на Атону. За манастир св.

¹ Споменик Српске Краљ. Акад. III, ст. 166.

² Ст. Димитријевић, Одношаји, с. 277.

³ В. И. Грегоровичѣ, Очеркѣ путешествія по Европској Турци, Москва, 1877, с. 82—83.

⁴ Ст. М. Димитријевић, Одношаји . . . , с. 280;

⁵ Gelzer, Vom heiligen Berge und aus Makedonien, Leipzig, 1904, с. 25—26;

Павла забележио је 1725 године Василије Григоровић Барски, да се у њему читало и певало бугарски, а и управа је била бугарска; „а сада се (= 1744) од овога налази само словенска библиотека у којој се налази много различних штампаних и рукописних књига. Монаси који тамо станују, а и други, почели су (их) раздавати, а и јевтино продавати, да се искорени стара бугарска слава и спомен.“¹ За ман. св. Павла вели да је зграда добра, „токмо убога, и иноковъ зѣло иматъ мало. Иноци же сутъ языка себскаго“. (с. 24, Первое посѣщение) За једну пештеру, која је припадала истом манастиру вели: „Одувек су тамо добровољно живели Срби, Руси и Бугари, а сада живе Грци, јер наста њихова власт.“² За манастир Симопетру: „Причају да су у овој обитељи некада становали Срби, а после се населише Грци“.³ За ман. Григоријат вели да је био бугарски, јер се тамо и сада налазе бугарске књиге. „Таже по запустѣнији населишася Греки, иже и доселѣ обитаютъ“.⁴

Хилендар је и у XVIII веку тешко живео. Из једног писма хилендарског игумана Методија митрополиту карловачком Вићентију Поповићу (од 27 марта 1717) види се, да је Хилендар био много дужан. „Свѣдетели Бога призиваемъ на своју душу, да има вещма ѿ вѣ хилад' гроша дълга, а помощци не имами ни ѿкудь“.⁵ На једној молби монаха ман. Хилендара, писаној 14 марта 1761 године, митрополиту Павлу Ненадовићу, двојица су се потписали грчки: други по реду Николоз и седми Вѣсѣриѡν προϋουρευ.⁶ Да ли је то само случајно или су и у братство хилендарско почели у јачој мери продирати Грци?

Неколико година раније, 19 маја 1756, известио је црногорски митрополит Сава Петровић руског посланика у Цариграду Обрешкова о Грку Григорију, који је покушао да загосподари у Хилендару. Григорија је, по томе извештају,

¹ Второе посѣщение святой Аѡнској Горы Василѣя Григоровича Барскаго имъ самимъ описанное, С. Петербургъ, 1887, с. 391;

² Ibid, с. 393;

³ Ibid, с. 354;

⁴ Первое посѣщение святой Аѡнској Горы Василѣя Григоровича Барскаго, имъ самимъ описанное, С. Петербургъ, 1884, с. 25;

⁵ Споменик Сра. Краљ. Акад. LI, с. 48;

⁶ Ibid, с. 69;

по наредби Мехмед паше Феретагика, ноћу рукоположио за епископа патр. Јанићије Караца, а патријарх Атанасије га збацио и лишио архијерејства, „и въ Афонској Горе въ сербскій монастырь Хилендаръ въ заточеніе или постницу послать, гдѣ онъ отъ тамошнихъ Грековъ подкрепченъ и уже Хилендаръ завладѣлъ...“¹ Григорије је намеравао, да са дародавним граматама ман. Хилендара иде у Русију и новцем који тамо скупи, поткупи Турке, да Србе сасвим истера из Хилендара, „за что цѣлый народъ сербскій плачетъ съ своими архіереи...“² У Хилендару је остао помен о њему, као о „сургунли владици“.

Када се све то има у виду онда је јасно зашто је Хилендар у време око укидања наше патријаршије био онолико задужен, и зашто се онолико вапило за помоћ. Од 1717 године до овога времена попео се дуг од 12.000 на суму од 37.000 гроша. У једном писму херцеговачком митрополиту Стефану веле, да је њихова обитељ „под крайнюю и послѣднѣйшую нищету и озлобленіе подпала: и ѣ тяжки даней и харачъ’ и всѣдневиых бѣдних пакостных неправдних и горки зулумовъ и възлобленіяхъ, под’ немалія долги сталася, лако быти всегъ долга числомъ вищше ѿ тридесеть и седамъ тысящей гроша“.³

Колики је успех постизала грчка пропаганда, у ово доба по нашим јужним областима, немамо података. И тамо је она имала своја средишта по градовима где су били насељени Грци и Цинцари; они су, углавном, и били њени пионери. Знатно касније и по нашим севернијим крајевима појављују се сукоби у цркви између Грка и наших. По ономе што је забележио Иринеј Фалковски сукоб између Грка и Срба у пештанској цркви није био усамљена појава. И тамо се на левој певници певало грчки, као што је то било касније у многим местима.

Поред свега тога Грци нису код нас много постигли својом пропагандом. Бугари су, као што смо видели, у томе прошли много горе. Румуни такође.

Од како су Молдавијом и Влашком почели управљати грчки кнежеви повећао се и утацај грчке јерархије, „која је

¹ Споменик Срп. Краљ. Академије, LIII, 136;

² Ibid;

³ Српско далматински магазин, 1849, с. 161—162;

половином XVIII века владала већ трећим делом свих „помѣстїй“ краја... Н. Јорга вели да се још у XVII веку осетила у Румунији неподношљивост грчке владавине. Још 1631 године у једном свечаном државном акту окривљени су „туђинци Грци“, да проузрокују честу промену кнежева. Грчки се језик већ у првој половини XVII века учио у манастиру св. Три Јерарха. „Око 1660 год. у манастиру св. Саве у Јашу, који су већ Грци били населили постојала је и једна грчка школа“.¹ Постојале су и грчке штампарије у којима су штампане богослужбене књиге, али оне нису продрле у народ, јер је грчки језик остао само језик виших културних слојева:²

Свештенство је и у Румунији било најактивнији пропагатор и пионер јелинизма. Циљ им је био исти, као онај који су постигли у Бугарској, а то је материјално и културно поробљивање. У рукама тамошњег грчког свештенства налазила се тада не само сва духовна власт, него и школе и руковођење просвећивања у грчком духу. „У цркви, у школама, на двору и у нашем друштву, чула се грчка реч, а погрчено румунско племство, које се стидело своје „ниске“ народности у свему, па чак и у промени личних имена, трудило се да подражава своје заробиоце...“³

Последица таквога рада био је револт народни изражен у једној саборској забрани, да странци не могу заузимати високе јерархијске положаје у Румунији. То је било године 1571 (по Јацимирском 1752), када је одржан сабор у Јашу на коме је донета заједничка одлука свих епископа, архимандрита и игумана о томе, да се Грцима забрањује заузимање епископских катедри у Молдавији. „На томе сабору, као што се види из тога документа, анатемисани су сви они, који омогућују Грцима заузимање виших јерархијских места у Молдавији, и под заклетвом је одређено, да се у будуће не допушта изабирање Грка за епископа или митрополита.“⁴

¹ N. Jorga, *Geschichte des rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildung*, Gotha 1905, Bd. II, с. 63;

² ср. *ibid.* с. 68;

³ А. Яцимирскій, Молдавскіе отголоски московскихъ легендъ о Мономаховыхъ дарахъ (Журналъ М. Нар. Просвѣщенія, св. за октобар 103, с. 352);

⁴ Арсеній, Епископъ псковскій, Исслѣдованія и монографіи по исторіи молдавской церкви, С. Петербургъ, 1904, с. 59;

Епископ Арсеније види у овоме израз националног отпора Румуна против фанариотске управе, која је престала 1821 године.

Из свега овога види се каква је све смерове имао Фанар и како их је на једном широко замишљеном плану проводио, да би постигао крајњи циљ својих напора, уништење негрчког националног елемента. На путу остварењу тога циља стајала је самостална српска црква, коју је требало укинути.

IV

Из оваквог стања и оваквих тежњи родила се идеја о укидању пећке патријаршије и њеном коначном припајању и потчињавању цариградској патријаршији. Јер за потпуно остварење својих националних жеља требало је уништити национални карактер српске цркве и њену бунтовну јерархију заменити својом, оданом власти и поузданој. Када се томе дода факт да Грци нису стварно никада признавали нашој цркви степен патријаршије, иако је то *de facto* учињено скидањем анатеме са цара Душана, патријарха Јанићија и чланова Скопског сабора, онда су јасни потези које су они током времена чинили против самосталности пећке патријаршије. Још је Јурај Крижанић уочио ту грчку мржњу према нама. Пишићи о Грцима вели: „Треће, завиде Србима што имају митрополита или патријарха, и жртвују Турцима велике суме новаца, да би у Србији били постављени митрополити Грци. И ја сам сам слушао како су се неки Грци о томе саветовали и излагали узајамна мишљења, колико би се могло дати Турцима, а колико извући од Срба. А Срби као отпор томе и сами су принуђени даривати Турке, а Грке, који случајно „ватрутся“ одгоне од себе.“¹ На другоме месту вели за Грке: „Недобрыми продѣлками покушаются забрать себѣ сербекою митрополию.“²

Још у другој половини XVI века учињен је један предлог да се укине самосталност пећке патријаршије. Тај податак саопштио је велики логотет васељенске патријаршије Јеракс и потиче из 1572 године, када је био цариградски

¹ Крижанић, Руское государство въ половинѣ XVII вѣка. (Издао П. Безсоновъ), Москва 1860, део II, с. 191;

² *ibid*, с. 215;

патријарх Јеремија II (1572—1594). Његова је мотивација била ово: „Рђаво су учинили стари цареви, што су признали те цркве као автокефалне, а Велика црква није тада могла да се царевима противи. Сада је, вели, код Турака настало подесно време, да се потчине те катедре цариградском престолу.“¹ Јераксову аргументацију саопштава патријарх Јерусалимски Доситеј у своме делу: „О Јерусалимским патријарсима“ — (περὶ τῶν ἐν Ἱερουσόλυμοις πατριαρχευσάντων βιβλίον κεφ. Γ),² И. Сњегаров мисли, да Јераксов податак не потиче из било каква документа. „Јавно е, вели он, че Иераксь не е почерпилъ известието си отъ документъ, а е предалъ своя или чужда измислица — плодъ на тоговашното нападателно настроение въ фенерскитѣ крѣгове спрямо Охридската и Ипекската архиепископии.“³ На ово се, свакако, односе и речи покојног Илариона Зеремског: „Нешто нам је познато да је у Цариграду васељенска патријаршија крајем XVI века покушавала да укине српску патријаршију. (то тешко да је било око 1590 г. већ нешто раније), но иначе немамо никаквог конкретног податка о томе“.⁴ Из овога се, најмање, да закључити, да се о томе мислило.

Ми немамо конкретних података о томе шта су све Грци код Порте предузимали у томе правцу, и са колико изгледа на успех. Н. Ружичић наводи мишљење *Barthelium Silvestra* по коме је цариградски Синод „непрестано склањао турско правитељство, да оно одузме од Срба и ту последњу одбрану њихове народности — независност срп. цркве“. А сам додаје: „Ова је плашња још много већа била, када је Порта у 1665 г. сагласила се у неколико потчинити српску цркву царигр. патријару, а наиме: те године Порта узакони, да се у будуће српски патријарси бирају и на престо патријарешки подижу у сагласју са патријаром цариградским, а међутим до тог времена они нису се мешали у то дело“.⁵

¹ код Ст. М. Димитријевића: „Одношаји пећских патријараха са Русијом у XVII веку, Глас Академије LVIII (II раз.) с. 282;

² Нама је доступан текст код *Δελικάνη*, III, с. 1049, бел. 1;

³ И. Сњегаровъ, *История на охридската архиепископия — патриаршия*, II, София 1931, с. 10, бел. 1, са стр. 9;

⁴ Еп. Иларион Зеремски, *Српска црква под охридском архиепископијом* (Гласник срп. прав. патр. Год. XI (1930), бр. 17, с. 266;

⁵ Н. Ружичић: *Кратки историјски преглед узајамних одношаја између српске и грчко-цариградске цркве и њихових претставитеља, од првог времена њиховог познавања, па до данас*. Београд, 1875, с. 95.

Један нејасан податак, везан за патријарха Арсенија III, саопштио је Јован Томић. Он вели, да је велики везир Сулејман позвао Арсенија III у Једрене, да му саопшти наређење Порте, по коме је имао прикупити цариградском патријарху и послати му новац за данак што га је овај плаћао Порти.¹

После преласка патријарха Арсенија III у Угарску учестали су грчки напади на самосталност српске цркве. Са њиме је тада прешло и доста епископа чије су катедре биле, после, делимично попуњене Грцима. Узима се, да од тада и почиње мешање Грка у ствари српске цркве. Прелазак патријарха Арсенија IV у Угарску повећао је могућност успешног рада против самосталности пећке патријаршије.

Одраз таквог рада примећује се на неколико места. Бугарски историчар Дринов наводи, да је цариградски патријарх 1702 године издао окружну посланицу свима православним хришћанима у којој је доказивао да охридски и пећки патријарх нису прави патријарси; зато је наређивао да им се не треба покоравати, нити се смеју тако називати. За неиспуњење овога Калиник је претио анатемом.² Дринов наводи даље, да је успео наћи међу рукописима бранкачанске библиотеке у Неапољу један опис путовања по Србији из краја XVII у коме се говори да је пећки патријарх изложен насиљу од стране цариградског патријарха: *per esser egli-il patriarcha di Peck — indipendente dal patriarcha constantinopolitano dal quale viene spesso travagliato per sogetarlo etc.* — стоји тамо.³

Између 1716–18 године богати Грк Тимотеј, јеромонах светогорског манастира Ивера „клеветам и новцем испословао је код султана, да он буде постављен за патријарха пећког, а Мојсије Рајовић да буде свргнут.“⁴

О овом покушају јеромонаха Тимотеја имамо доста података у нашим домаћим изворима. По њима цела ствар изгледа овако: Тимотеј је успео да новцем добије од Султана берат на пећку патријаршију. Из писма патријарха Мојсија

¹ Јован Н. Томић, Патријарх Арсеније III Црнојевић, према Млечкима и Њесару 1685—1695 (Глас Срп. Краљ. Акад. LXX, 1906), с. 85.

² М. С. Дриновъ, „Болгаре и Константинопольская патриархія“ (Съчинения на М. С. Дринова, Томъ II, София 1911. с. 184).

³ *ibid*, с. 185.

⁴ Рад. Грујић, Писма пећких патријараха из другог и трећег деценија XVIII века, (Споменик Академије, 51, стр. 106);

Рајовића, писаног 21 августа 1717 год. карловачком митрополиту Вићентију Поповићу, видимо како је текла цела ствар. Јеромонах Тимотеј „получив’ бо време своје злоби, прѣйти ка царским вратѣм, своим лѣкавим лажехитар’ствѣм и имен’ним иждивеніемъ, разбойничарски и законнопрестѣпне наскочив и васхити престола пекских архіепископіе, ср’бославенакаго патријаршества кафедре са царских стране. И ва тим бесмо се ѡстали ѡ васех, не мог’ше стати говой силе богатства.“¹

У овом покушају Тимотејевом није учествовао цариградски патријарх. Из једног писма цариградског патријарха Јеремије, писаног 2. јула 1718 год., видимо да је Тимотејев покушај био саборно осуђен од стране цариградског патријарха Јеремије, александријског Самуила и јерусалимског Хрисанта. Сабор је констатовао, да је Тимотеј „разбойнички и законопрѣступне“ „васхитио“ престола пећки. Зато саветују Мојсију „ико да подвижнѣте, са тамошних’ брати архиерехъ’, под’ложних’ Ѣрона того и архіепископіе вашее, и да се прихватиш прилежно са васаким’ и правѣм’ коим се може, е да би се нешелиш ѡн’ ѡвр’жен’ни и проклѣти. I аще потребни сѣтъ више речени арза мах’зари, пошлите чловѣка да мѣ се варуче ѡ наше мѣр’ности, а вам’ надлѣжашаа смотрител’не ѡготовите ваше блажен’ство.“²

Патријарх Мојсије није седео скршених рука. „Љико мощно бистѣ, пише он митроп. Вићентију, подвигохомъ се и освободихом’ свои Богомъ варучени престола; и са царске стране паки помиловани бихѣм божію помощію. Ѣбаче нѣ мало потрошка нам бистѣ...“³

А осиромашеност наше патријаршије била је тада врло велика. Патријарх Мојсије просто вапи за помоћ. Још 12. октобра 1712, знатно пре Тимотејева покушаја, молио је патријарх митрополита карловачког Вићентија Поповића за помоћ. „По истин’ни брате свети, аще помощи кѣ требованію ѡ тамошніе стране не бистѣ сему светому манастиру, до мало дни васеконечно имат’ вѣ запустеніе быти. Поніе слышите бѣди и тешкости наше, и пѣд’колико дугованіа пѣд’пали јесмо...“ — стоји у патријархову писму.⁴

¹ *ibid.*, с. 114; ср. Д-р Рад. Грујић, Пећки антипатријарх Тимотеј 1718 год. (Гласник скопског научног друштва, књ. XIII (1934) с. 210—212.

² *ibid.*, с. 113;

³ *ibid.*, с. 115;

⁴ *ibid.*, с. 110;

Та велика презадуженост и осиромашеност народа, који више није могао да помаже материјално били су, по једном другом писму патријархову митроп. Вићентију, писаном 28 августа 1718 из Пећи, узрок, да је Тимотеј могао покушати и постићи оно што је учинио. „Видѣв' бо ѡн' проклѣти и беззакон'ни чловѣкѣ, вели Мојсије за Тимотеја, ѡко землѣ ѡскудѣвши, и народѣ ѡмалив'шѣ се, нам' изнемогшим' стати противѣ ѡгови ѡкости имену, ѡиде своими хитролажними хищрен'ми и разбоинически и законпреступне престол' светие архіепископіе пекскіе, и толико поташа се проклѣти, ѡко и нас' васеконечно двигнути, не точію нына нас' самѣхѣ, наипослѣжде нас' не васпомѣнути се име, ни бити архіпастира пек'скаго ѡрона ѡ зика Ср'бословен'скаго, но Грѣки ѡбладанѣ бити светомѣ патријаршаскомѣ престолѣ, ѡкоже имате разумѣти ѡу из'ображенію кнѣге светѣх' васелѣнских патријархѡв', кое вам' шилѣмо, да видите како его ради пишѣ, и како ѡ нем' сведетел'ствуют' какѡв ес' чловѣкѣ.“¹ Он је, вели, заједно са својим епископима учинио све што је могао против Тимотеја. Ослободио је патријаршиски престо, али га је то много коштало; „ѡбаче нам' вѣлики потрошак' ѡиде, и вѣ великое дѣгованіе вападосмо, и неѡдобѣ носимому бремену под'легохѡм.“ — стоји у истом писму. Као вапај звуче завршне речи овог писма. Све смо, вели, изгубили, само је остала патријаршија. „И васега рода Ср'бословен'скаго іеѣче толико знаменіе ѡбрѣтает' се ѡ пр'вих' светопочившихѣ благочестиви цареи и патријархѡв' ва руках' ср'бословенскомѣ родѣ ва похвалѣ. Тем'же под'вигните се колико можете, тако бл(агос'ло)вени били, и тако вам' васа блага ва ѡѡм' вѣце, ва бѡдущемѣ же царство небес'ное прѣблагѣ Богѣ дарѣетѣ. И рѣкѣ помоћи непощедите своему прѣстолномѣ мѣсту, пон'еже до чына влико по силе креписмо и држасмо, а ѡ нына не вем' что да сотворимѣ: землѣ се ѣмали, народ' ѡскудѣ, ни ѡкѣдѣ помоћи неѣтѣ, а потрошци мнози...“²

Пет година касније Мојсије је писао исто, јер су невоље са којима се борио биле исте. До сада је, којекако, одолевао нападама и сачувао патријаршију. „А нынѣ не, пише

¹ *ibid*, с. 116;

² *ibid*, с. 117;

он 17 маја 1723 год, такω приспѣ време, иуже настоитѣ, да ѣ (ω)вомѣ здѣшнемѣ владенію ово патриаршеско име бѣдетѣ изгубити се, а ѣзрокомѣ овимѣ: елма престолное мѣсто наше патриаршеское, послѣдныя рад'(и) скѣдости, к' томѣ же и ѣ навѣта владающихѣ, съдржати оу овой страни не можемо. Народа и языка нашего люди на овой странѣ коначно оуманили се; и ово что их' есть послед'не оубожало и обнищало, а владѣющіи данѣ ѣ дне горше озлобляютѣ и навѣтуютъ, и еще всакими обrazy лютейше оумышляютѣ.“¹

Али све то није било доволно. 18 марта 1724 године пише патр. Мојсије поново митроп. Виѣнтију, да је сазвао Архијерејски сабор, да се договоре како могу одржати патријаршију; „како кои дан' све горе и цр'не ѣ теготе и насилія, а помощь уже оскуде ѣ всѣдѣ всеконечно, веѣ живети се не може. С' оваквим' животом' лѣша смр'тъ. И ѣже све мысли и слова наша ѣ овѣ однѣ мысал' съставилисмо, кое ради найвише и съборѣ хоѣмо имети, еже би единого брата измеждѣ архіерωвъ наредили до странѣ вѣсточныхѣ еще ѣ онѣдѣ да попросимо каковѣ помощь и мылостѣ светый цркви...“²

Веѣ 27 марта патр. Мојсије је био болестан. Рашки митрополит Арсеније Јовановиѣ извештава, да не се по Томиној недељи састати Архијерејски сабор у Пеѣи „разговора рад(и), како немо живи бити и манастир' држати. Из' тога, са сабора хоѣмо еднога брата из'между нас у Цариград' оправит'и, раз'лики потребѣ ради“.³ Какве су биле те потребе ми тачно незнамо. Из неколико података да се о томе само наслуѣивати.

После преласка патријарха Арсенија IV у Угарску покушаји рада против самосталности пеѣке патријаршије били су чешѣи. Са патр. Арсенијом IV, како је још Јован Рајиѣ забележио, прешло је и неколико епископа. „Имѣлѣ блаженнѣйшій патриархѣ вѣ бѣгствѣ томѣ участниковѣ, которіи престолѣ и паству своју оставили....“⁴ То су били: владика нишки Георгије Попо-

¹ *ibid.*, с. 129;

² *ibid.*, с. 131;

³ *ibid.*, с. 132;

⁴ Јован Рајиѣ, Историја равныхѣ славянскихѣ народовѣ наипаче Болгарѣ, Хорватовѣ и Сербовѣ... св. IV, вѣ Виѣннѣ 1795, с. 200.

вић, новопазарски Јевтимије Дамјановић и ужички Алексије Андрејевић.

Арсенијев наследник Јанићије Караца, родом из угледне фанариотске породице, изабран је и посвећен за пећког патријарха у Цариграду. У „споменици“ (ὄλιβητις) о његовом постављењу стоји, да је то учињено, „по повластицама које васељенски престо ужива да прихвати и штити автономне столице које се у оваквим неприликама налазе, и да их заступа по могућству и несрећама њиховим“.¹ А те неприлике и несреће настале су, по истом документу, због преласка Арсенија IV. Тамо се вели, да је патријарх Арсеније IV покушао устанак против царске власти и, после неуспеха, пребеглао у заграничне пределе. „Тиме настаде потреба да се на архиепископији успостави архијереј и представник да управља њеним христоменим житељством, те божјим благовољењем царска влада учини њом милост преподобном јеромонаху Јанићију, који је био протосинђел наше Христове Велике цркве“.² Јанићију је о томе издат берат „у ордији царске војске која борави око Андријанопоља“; он је с бератом дошао у Цариград и тамо рукоположен, „пошто рукоположење његово не може да се изведе у реченој архиепископији из узрока што су тамо прилике још у нереду“. — стоји тамо.

Тај неред састојао се, вероватно, у томе што преостали Срби епископи нису без отпора примили Јанићија. Али је он, ипак, дошао; изабран је месеца маја 1739 године. А другог септембра исте године пише патр. Арсеније IV будимском епископу Василију Димитријевићу: „Богме сад нови патрић (а то је Јанићије Караца) и нови нишки и рашки (дакле, оних епископија чији су епископи пребегли са Арсенијем IV) слават се по Белграду, и домове избирају, где ће седети и нама поручују да се састанемо, а на njihну главу, да се ничто не бојим, а ми им калај дајемо без нишадора“.³

Забележено је да је две године пре тога, учињен један покушај, да се пећка патријаршија укине. Јиречек пише о овоме у вези са покушајем укидања охридске архиепископије.

¹ Дим. Алексијевић, Прилози за историју српске цркве. (Весник српске цркве, 1909, с. 755.

² *ibid.*

³ Податак узет од Ил. Руварца, Рашки епископи и митрополити, с. 37–38.

„Већ 1737. изиђе Јован Ипсиланти са предлогом: Турци треба да укину охридску архиепископију, да би директним потчињавањем Словена под духовну власт цариградског патријарха могли пресећи интриге аустријске владе, која управо тада вођаше рат с Турцима. Турци гледаху у овоме плану аустријску интригу и Ипсиланти га плати главом.“¹

Директан повод подношењу овог Ипсилантијева предлога може бити вест забележена у „Покушају описа живота фелдмаршала грофа фон Зекендорфа.“ Тамо стоји под гооином 1737: „Већ у пролеће почео је како пећки патријарх (von Petscha, Pechia), у Албанији, тако и архиепископ охридски у Македонији са Бечом преговоре већег стила. Њихови посредници бејаху прокупачки епископ (der Bischof von Procoria) Михаил Сума и темишварски епископ Никола Димитријевић. Они увераваху, да цео Илирски народ чека на приближење царских трупа према Нишу и тамошним областима, да би развили заставу побуне против досадашњих својих угњетача; обећали су такође богато снабдети војску са животним намирницама. Заштита и слобода вероисповедања бејаше (све) што су они (у накнади зато) тражили. Али мисли охридског прелата, из куће кнежева Кантакузена, сводиле су се још и на земаљско. Он је придодао овим захтевима: обнављање и потврду Јустинијанових слободних писама, чиме би принц као царски вазал имао духовну и световну власт у Босни, Србији, Албанији, Македонији итд.; даље: место и глас у немачком Рајхстагу, повластице у купљењу царине итд.“² Леополд Ранке је ову вест навео мало изокренуто. „У Животу генерала Зекендорфа, који се темељи на добрим подацима („... dem gute Nachrichten zu Grunde liegen...“) тврди се, (II, 107). да су пећки патријарх и охридски архиепископ тада изразили жељу да истовремено постану и световни господари у својим дијецезама, и да добију место и глас у немачком Рајхстагу.“³ По тексту то се могло односити само на охридског архиепископа.

¹ Constantin Jireček, Geschichte der Bulgaren, Prag. 1876, с. 470 ср. М. С. Дриновъ, Българска църковна история — у сабраним делима, Том II, Софија 1911, с. 123;

² Versuch einer Lebensbeschreibung des Feldmarschalls Grafen von Seckendorff meist aus ungedruckten Nachrichten bearbeitet, zweiter Theil, 1792, стр. 107—108;

³ Leopold Ranke, Die serbische Revolution, Berlin, 1844 (zweite Ausgabe) стр. 32, бел. 1.

Све ово није могло бити непознато у Цариграду. Напротив да је тај рад на ослобођењу наших водећих црквених и народних личности био познат турским властима сведочи, између осталог, и судбина самоковскога митрополита Симеона, који је заједно са патријархом Арсенијем IV и рашким митрополитом Јефтимијем, по наводу код Ил. Руварца, потписао један мемориал против Турске,¹ и платио то главом. „Тожде лето (1737) оклеветанъ бистъ архіерей Самоковски Сомеин (!) више писатом паши (Ѓуприли Оглу), да ђ ѡ њ д и г а ѡ Немца на Турчина, ѡ њ же по многих муках ѡбеси его.“²

Одговор Порте на такву акцију наше цркве било је постављање за пећског патријарха Јањићија Караџе за кога вели митрополит Василије Петровић, да је „премнога озлобилъ народъ србскій, ходя съ указомъ Султанскимъ по србској земли, и поставляя Греки Архіереи, мучя народъ, и денги на силу взимае...“³ Пошто је опленио цркве, народ, а нарочито патријаршију побегао је у Цариград. Од овога времена смењује се, скоро наизменично, Срби и Грци на патријаршијском престолу у Пећи, који је све више сиромашао и западао у дугове.

Грци који су долазили после Јанићија, нису отклонили „неред“ који је Јанићије, по берату, требао да уклони. За Гаврила, Грка, речено је у „Општем Листу“ да „ни јединого од архіереи в мирѣ не остави но некія с царскою властію и въ заточеніе посла. Такожде и од началнѣйших мирских наипаче в Босни и всю климу (= област) и последня приведе смущеніе и разореніе и престолъ подъ тежчаіши дугъ наведе. Бяше бо и завистанъ рода нашего хотя и надѣяса изкоренити србскіе архіереи поставилъ же Грековъ, якоже ваведоша и въ Болгарію всю.“⁴ Када је 1758 г. поново постао патријарх пећки забележено је за њега на истом месту: „Сего ради вся время чрезъ лѣтъ пять бистъ великое

¹ Ил. Руварац, О рашким епископима и митрополитима (из Гласа Српске Краљ. Академије LXII, с. 57);

² Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, књ. V. стр. 70. бр. 7735;

³ Василије Петровић, Историја о Черни Гори (у „Сербскій Лѣтописъ“ за 1845, књ. 68, часть перва, с. 25);

⁴ Гласник Срп. Ученог Друштва, књ. XXXV (1872) с. 81—82;

падение и раздоръ во вси клими свјацимъ и мирскимъ. Патриаршія же в последнее запущение приде.¹ Нај-после је био збачен. На његово место постављен је месеца марта 1758 године Кирило. У акту о Кириловом постављењу стоји: „Пошто је и пресвета архиепископија пећска од некога времена остала и незаступљена и без пастира, јер је њен архиепископ Ђир Гаврило поднео оставку и борави овде у Константинопољу...“² Гаврило је, после тога, добио нишку епархију „за своје препитаніе“.

У вези са овим интересантно је напоменути још један покушај мешања цариградске патријаршије у ствари српске цркве. После преласка патријарха Арсенија III у Угарску, дакле на територију друге државе, појавило се питање односа између српских епископа са те територије и патријаршије у Пећи, где је већ тада био патријарх Калиник I. Поводом тога пише јерусалимски патријарх Доситеј, у споразуму са Цариградским патријархом и Синодом, патр. Арсенију III, да не поставља посебног архиепископа за епископе, који се налазе на територији Угарске, „него архијереји нека буду сваки у својој епархији прави пастири, а сви нека буду потчињени часном престолу свете архиепископије у Пећи.“³ То је било 1706 године.

Ако би се ове, евентуално, могло схватити као савет да се не наруши јединство српске цркве у тешким временима, каква су била тада, оно што пише цариградски патријарх Атанасије V (1709—1711) звучи тоном једне наредбе. У његовој посланици митрополиту „фрушке и Бачке,“ тј. карловачком митрополиту тражи патријарх да се покоравају пећком патријарху Калиноку I. „Ако друкчије радите, пише патријарх „општим Синодским мњењем,“ знајте добро да преступате божје и свете каноне и законе, и отпадате од архијерејског дејствовања и реда, архијерејска дела која сте извршили губе своју важност и ваша рукополагања, извршена мимо каноне, ниву истинита.“⁴ Све оно што смо напред

¹ Ibid, с. 82;

² Дим. Алексијевић, Прилози за историју српске цркве (Весник Срп. Цркве, 1909, с. 757);

³ Дим. Алексијевић, Прилози за историју српске цркве (Весник срп. цркве, 1908, с. 295);

⁴ Ibid, с. 300.

истакли ишло је по једном одређеном плану. Разарање самосталности српске цркве провођено је систематски.

Тај процес разарања пећке патријаршије трајао је све до постављања Калиника II за пећког патријарха. У тој борби против погрчавања наше патријаршије настрадао је, пред самоњено укидање, последњи Србин патријарх Василије Јовановић Бркић. О методама борбе коју су Грци водили и о њеном крајњем циљу сачувао нам је неколико података и сам патријарх Василије. У једном извештају о својој прошлости, који је он поднео бечком двору, вели да су Турци, после преласка Арсенија IV у Угарску, власт патријаршку и епископску предали Грцима. „Властъ же патријаршеску и епископате в' Србији Турки Греком ѿдали, како своимъ вѣрнимъ, но нѣколикѡ лѣтахъ не оставили наши Серби, да ипак просили Порту чтобъ в' нашихъ страннахъ бити нашего јазика и породи архiereшм. И тако до нынѣшнiя рати всегда ѡ семъ при Порту Серби с Греки имѣли великия процеси, зане ѡвогда Греки похищали а ѡвогда наши.“¹ Каже, даље, да су и њега Грци на разне начине клеветали код Порте и да су, најпосле „дали доношенiе“ султану, да је он римског исповедања, и да ће цео народ превести у католицизам. Зато је, вели, на тражење Грка био протеран на Кипар. После двогодишњег заточења „пришел је лаки на свое мѣсто, хотя просити Порту и ѡ моеј власти.“²

Тачност ових Бркићевих навода потврђује и један други податак у коме се вели, да је пећка патријаршија укинута (година 1765 погрешно узета), „по причинѣ такој, што Греки прогнаша Василiя Бркича, хотѣли въ предѣ въ патријаршии сербској Грекомъ бивати: а народъ сербскiи, нехотѣлъ того допустити, претили каменiемъ убити Греки (= Грка) патријарха.“³

Током времена, где се зато указивала згодна прилика, замењивани су Срби епископи Грцима, и тиме припремано укидање патријаршије. То наводи и патр. Бркић у поменутом извештају бечком двору. „Но Греки, вели он тамо, како мене заслали так и прочiя вся епископи, котори Сер'би били на епархiяхъ всѣхъ двигнули; и коих могла појмати ѡнѣхъ в'

¹ Споменик срп. кр. академије, LI, с. 83—84;

² *ibid.*

³ Гласник Друштва Српске Словесности (1854), св. VI, с. 46—47.

разная мѣста в' заточеніе заслали, а котори избѣгли то животомъ спаслися.“¹ Бркићев извештај бечком двору писан је месеца маја 1771 године. Пет година касније, у писму црногорског митрополита Сава, писаном московском митроп. Платону 26 фебруара 1776, потврђује се овај Бркићев податак. Митрополит Сава наводи називе епископија чији су епископи били замењени Грцима. То су: самоковска, штитска, скопска, новопазарска, нишка, ужичка, београдска, босанска и херцеговачка. За њихове епископе Србе вели митрополит Сава, да су „вси изгнании и лишении своихъ прѣоловъ. И скитаются пѣтой Горой (= Св. Гори), а инный заточеній на различная мѣста и никакова епархія неимѣеть своего природнаго архіерея Сербина: нѣ вси изгнаниі и своихъ прѣоловъ лишениі не правосѣдемъ константинополскаго патріярха и ихъ Синода: а на ихъ мѣсто ввзведеній Грекій...“²

Овај податак о протеривању Срба епископа примио је А. Лебедев као тачан.³ А Дим. Руварац тврди, „да су пред укинуће пећке патријаршије заоста скоро сви Срби епископи били прогнани из својих епархија, а по укинућу сви.“⁴ Д. Руварац овде назива митрополита Саву честитим и не сумња у тачност навода у његовом писму,⁵ док на једном другом месту, знатно касније, има о Сави најгоре мишљење.⁶ Али ни ту не сумња да су Срби епископи збацивани и на њихово место постављани Грци. Да су Грци патријарси (пећки) „мењали већином Грке и на епископске катедре, то је бар јасно.“⁷ Ил. Руварац је навео име једног Србина епископа, који је збачен са катедре када се припремало укидање пећке патријаршије. То је рашки митрополит Јевстатије (1757—1763), „један од оних владика, родом Срба, који су тада када се укидала пећка српска патријаршија одстрањени те се поту-

¹ Споменик Срп. Краљ. Акад., II, с. 84;

² Гласник срп. уч. друштва, књ. V, св. XXII, старог реда, с. 357—8.

³ А. П. Лебедев, Историја греко-восточной церкви подъ властію Турокъ, Сергіевъ Поседъ, 1896, Томъ I, с. 119;

⁴ В. С. Д. (= Вујанов син Димитрије): Да ли су били Срби или Грци оних 8 митрополита, што 1766 г. молише за укинуће пећке патријаршије, с. 30;

⁵ Ibid, с. 31.

⁶ Дим. Руварац, О укинућу пећке патријаршије и њеном наслеђу, (Срп. Сион, 1904, с. 296);

⁷ Ibid, с. 299;

цали по српским земљама, те кад и кад крадимице рукополагали страна лица за попове...“¹

У директној вези са овим стоји питање: ко су били епископи, који су тражили да се пећка патријаршија присаједини цариградској? У берату о укидању пећке патријаршије стоји, да су за укидање молили патријарх Калиник, нишки митрополит Гаврило, скопски Константин, босански Серафим, ужички Митрофан, београдски Јеремија, самоковски Неофит и ђу-стендилски Гаврило.² У берату стоји, да су „сви осам поименованих митрополита, дошавши сад овамо у моју царску престоницу, лично поднели потврђену с печатима молбу, да се пећска патријаршија, заједно са својим митрополитима, присаједини к цариградско-грчкој патријаршији...“³ По писму митрополита Саве Петровића поред епископа, поменутих у берату, уклоњени су били са епархија и херцеговачки и рашки (новопазарски) митрополити.⁴ А по једној висти на укидање се сагласуо и херцеговачки митрополит Антим (који тада вије могао то бити).⁵

Шта је у свему томе тачно и колико? Као рашки митрополит, истовремено са патријархом Калиником II, помиње се Гаврило, кога треба разликовати од Гаврила Георгијевића (1739—1751) о коме говори неколико записа, а један истиче да је приложио јеванђеље и антиминос „светои цркви Србској Лаври,“ т.ј. Хилендару.⁶ После њега је био поменути Јевстатије (1757—1763); он је уклоњен и постављен Гаврило, који се у записима помиње 1763⁷ и 1765 године.⁸ Писац записа, архимандрит Григорије, помињући заједно патр. Калиника и митрополита Гаврила, додаје, свакако не случајно: „Велми њнжд бист’ србски престоль, и ми елико могосмо послѣжихомъ еџаршескомъ слѣжбомъ.“ Гаврило није остао дуго

¹ Ил. Руварац, Рашки епископи и митрополити, с. 39—40.

² И. С. Јастребов, Подаци за историју српске цркве, Београд, 1879, с. 3—4;

³ *ibid*, с. 4;

⁴ ср. Гласник Друштва Српске Слов., књ. V (1867), с. 358;

⁵ Гласник Друштва Српске словености, књ. VII, (1855), с. 174;

⁶ Љ. Стојановић, Стари срп. записи и натписи, књ. V, бр. 7659 с. 58, = књ. II, бр. 2579, с. 86;

⁷ Љ. Стојановић, *ibid*, књ. II, бр. 3231, стр. 213;

⁸ *ibid*, бр. 3272, с. 222;

на том положају. По једној висти он је збачен 20 марта 1767,² а по другој већ 1766 није био рашки (новопазарски) епископ; тада је, по тој висти, заузимао ту епархију Герасим на чијем владичанском печату стоји, као почетна, 1766 година.³

Замршено је изгледало питање када је, стварно, уклоњен са епархије херцеговачке последњи Србин епископ Стефан Мркоњић (или Милутиновић), који је изабран после Авксентија Јовановића Паликуће († поједнима 14 октобра 1763, по Ил. Руверцу 17 марта 1763). Јанићије Памучина је забележио, по казивању попа Моја (Мојсија) Клапавице, васпитаника митрополита Стефана, да је митрополит у ман. Дужина добио вест о укидању патријаршије. Поп Мојо прича како „изненада саопштише жалосне гласове из Цариграда, такођеръ и Епистоле од вселенски патријарха у којој се пише, да патријаршија србска у Ипеку већъ са свимъ престае сушествовати, да сви архіереи Србски измакну се изъ свои епархија, еръ выше нису нѣове, доказујући и то, како е опредѣлень синодално изъ велике цркве за митрополита херцеговачког г. Антимъ,..“⁴ По ономе што Ј. Памучина даље наводи, да се закључити да ова вест о укидању пећке патријаршије није за митр. Стефана била нешто неочекивано. „Гледајући све ово нашъ блаженопочивши митрополитъ, замишлѣнъ у свою дубоку мисао, поче нѣшто са уздисаиѣмъ говорити: рекао самъ, рекао! да ће све ово овако бити. Ей, Арсеніе еданъ и другій, ей! шта учинисте, Богъ вамъ платіо вашъ трудъ по вашој заслуги! Есте ли садъ спасли србскій народъ...“ Затим је митрополит позвао угледније људе из околине, објавио им долазак новог владике и опростио се с њима. Они су зачуђени одговорили: „Шта то говоришъ. Господине, светій Владико, заръ е већъ насъ постигла она недаћа, за коју сте нам пре казивали? Изгубисмо царство на Косову.

¹ ср. „Историческіе изслѣдованія за охридската и ипекската архіепископија,“ превод Н. Михайловскога, Цариградъ 1869 (у штампарији „Македонија“). То је бугарски превод познате брошуре: Та катѣтаѣ ѡрхидеѡлоѡасъ ’Ахридѡν καі Пеѡν, ѣν Κωνσταντινουπѡλѡν 1869; писац брошуре, по Г. Баласчеву, је Гаврилъ Кръстовичъ. (ср. Георги Д. Баласчевъ, Финансовото положение на охридската архиепископија и нейното уништење; Софија 1908, с. 27.

² Споменик Срп. Краљ. Акад. Наука, X, с. 21;

³ Српско-далматински магазин, 1849, с. 165;

изгубисмо нашу патријаршију! Лишисмо се наши добри владика, кои су били наша велика утеха: на шта ће намъ веће манастири и цркве? Све ће погажено бити, и у ништа се окренути...“¹ Митрополит Стефан је умро у ман. Дужима 1777(8).

На неколико места доведена је у питање хрорологија у вези са митрополитом Стефаном. Н. Дучић узима, да је Стефан 1766 године изабран за херцеговачког митрополита;² одмах затим вели да трећи период историје херцеговачке митрополије почиње са митрополитима Грцима 1766; први Грк митрополит, Антим, дошао је за херцеговачког митрополита 1768.³ Ни Ил. Руварац није означио тачну годиру Антимова доласка за херцеговачког митрополита. За митроп. Стефана вели: „Он је пошљедњи владика од српске народности, и први грчки владика затекао га је у ман. Дужима 1776.“⁴

Један запис помиње год. 1768 Антима као херцеговачког митрополита. Те године Антим је, покушао по запису, да отрује јеромонаха Никодима. Запис је писао сâм Никодим „у смѣщенію ѿ болѣзни моея, что проклети Грѣци содѣяша многом чловѣку ва оно время.“⁵ А један други податак, не без унутарњих контрадикција у себи, помиње год. 1767 Антима као херцеговачког митрополита. Јеромонах ман. Житомислића Теофило, по личном исказу, постављен је за игумана истог манастира 1767 год. „по увољненію онаго митрополита Евстратія (- то је рашки митр. Јевстатије, који га је 1750 замонашио, а 1756 рукоположио за јеромонаха), епархији ерцеговској митрополитомъ Анфимономъ.“⁶

Када је, стварно, Антим постављен за херцеговачког митрополита не може се, из наших домаћих извора, сазнати. То, међутим, дознајемо из акта о избору и постављењу патријаршиског ефимерија, јеромонаха Антима за херцеговачког

¹ *ibid*, 165—166;

² Н. Дучић, Књижевни радови, књ. II, Београд 1892 с. 287;

³ *ibid* с. 288, ср. Н. Дучић, Књижевни радови, књ. I, Београд, 1891, с. 19;

⁴ Ил. Руварац, Хумска (херцеговачка) српско-православна епископија од 1221 до данас, (Шематизам срп. прав. митроп. и архидијецеза херцегов. и захумске, за 1890 год., с. 8);

⁵ Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, књ. II, бр. 3320, стр. 230.

⁶ код Ст. М. Димитријевића, Грађа за српску историју из руских архива и библиотека (Споменик срп. Краљ. Акад. Наука LIII, с. 269)

митрополита. Тамо се вели за митрополита Стефана, да „не само да му је потпуно одузет архијерејски чин, него је, по царској заповести, послат на заточење због зломислија („злонравља“) и порочног живота и због противљења и непослушности коју је показао архијерејима потчињеним Пећи и тамошњем архијепископу,;“ због тога и многих других канонских(!) престапа заслужио је да се канонски збаци. Ово је све учињено са одобрењем патријарха Самуила, 23 септембра 1766 године.¹

Овај податак није код нас, колико ми знамо, нигде наведен. С њим је јасно разјашњено и хронолошко питање о доласку Антимову у Херцеговину и питање о узроцима Стефанова збацивања. Одређен за херцеговачког митрополита Антим је, иако не рукоположен, могао да потпише поменуто тражење о укидању пећке патријаршије. Зато је његово име и наведено тамо. А када је митр. Сава поменуо Стефана у свом писму он је већ био збачен, али још жив.

Што се тиче других епископа поменутих у берату знамо да је последњег Србина на сарајевској митроп. столици, Дионисија, изабраног 24 новемара 1762 г. у Пећи, сменио Грк Серафим, „који је са неколико грчких архијереја потписао познату молбеницу на потоњег патријарха пећкога Калиника (Грка) да се пећки престол укине и подвргне цариградском“.²

Што се тиче самоковског владике Нефита може се са пуно вероватноће претпостављати да је био Грк. Године 1757 обешен је самоковски владика Симеон због тога што се политички био ангажовао против Турака. Запис који бележи његову смрт садржи и ово: „ω что ва(та) времена страдаше христијани, мнит ми се иако нестъ тако било ва Диоклетонова времена.“³ Између Симеона и Неофита нисмо нашли ниједно име. А за Неофита један запис вели да је умро „въ лѣто а. ψ о. н“, 17 априла.⁴ Међу епископима који су 1762

¹ У „Историческы излѣдованія за охридската и ипекска архієпи скопи.“ с. 73;

² Сава Косановић, Преглед биљежака или извора о дабарским епископима и дабросанским митрополитима (Источник, 1898, с. 70).

³ Љ. Стојановић, Стари срп. записи и натписи, књ, II, бр. 2709, с. 110—111; ср. зап. бр. 2712 и књ. V, бр. 7735, с. 70;

⁴ *ibid*, књ. III. бр. 5884, с. 212.

године изабрали мегленског епископа Германа налази се и Неофит, који је имао пристанак солунског Теодосија. „Υπόψηρα“ за Германа потписао је „ὁ Σαρακόβου Νεόφυτος ἔχων καὶ τὴν ὑπόψην τοῦ ἁγίου Θεσσαλονίκης κ. Θεοδοσίου“.¹ Акт о избору Гаврила за призренског митрополита потписали су Неофит самоковски, Константин скопски и Гаврило Ђустендилски.² Ово не би могли учинити митрополити Срби.

О ужичком митрополиту Митрофану, који се помиње 17 маја 1760 год., када је преместио монаха Алексија Јефремовића, пострижника благовештенског, у ман. Вољавчу,³ знамо да је, после његове смрти, изабран му за наследника Јоаким. Изабран је 30 октобра, 1767 у Цариграду.⁴

За београдског митрополита Јеремију немамо много података. Године 1779 саопштио је раванички јеромонах Софроније у Москви да код њих, у Српској земљи, нема патријарха, него да су потчињени београдском митрополиту Јеремији, који се налази у Цариграду.⁵ 20 јула 1784 поднео је оставку, а 9 септембра исте године послат је патријарху извештај да је напустио митрополију и да се жели склонити у св. Гору.⁶

С обзиром на све ове чињенице идентификовање епископа наведених у писму митрополита Саве Петровића са оним Србима епископима, који су уклоњени са својих епископија тачно је. Дринов је имао право када је рекао: „То су оне исте епархијске титуле којим се у протоколима цариградских патријарха називају оних девет архијереја с чијом је сагласношћу уништена пећка архиепископија. Разумљиво је сада лукавство Самуилово: он се најпре постарао да протера природне епархијске архијереје српске цркве и замени их грчким, а затим је помоћу ових својих клирика, нанео последњи удар“.⁷ Друкчије није могло ни бити, јер се у берату

¹ К. Δελιάκη, Πατριαρχικῶν ἐγγραφῶν, τόμος τρίτος, ἐν Κωνσ., 1905, с. 888,

² ср. Весник Српске цркве, 1909, с. 761; Богословски Гласник, (1904) књ. V, св. 6, с. 456;

³ Љ. Стојаровић, Стари срп. записи и натписи, књ. II, бр. 3401, с. 246;

⁴ Дим. Алексијевић, Прилози за историју српске цркве, (Весник срп. цркве, 1909, с. 934;

⁵ Ст. М. Димитријевић, Грађа, (Споменик LIII), стр. 219;

⁶ Весник срп. цркве, 1909, с. 935—937;

⁷ М. С. Дриновъ, Болгаре и Константинопольская патриарія (Съчинения на М. С. Дринове, томъ II, Софиа 1911, с. 185);

о укидању пећке патријаршије наводи, да су поменути епископи дошли лично у Цариград и молили за укидање. Интересантно је, да поред те колективне молбе, коју помиње брат, постоји и посебна оставка патријарха Калиника II.¹ Калиник назива своју оставку добровољном и неизнуђеном и вели да је подноси „због неподношљивог и превеликог терета дугова, који су на њој, а и што жудим за мирним и спокојним животом“. И он вели, да се тамо налазе неки епископи са територије пећке патријаршије. Он, поред патријарха Самуила и св. Синода цариградске цркве и њима подноси оставку. („... као и архијерејима подвласним престолу свете ове архиепископије пећке, који се нађоше ту у цариграду....“, стоји у његовој оставци).

Крстовић оправдано вели, да ја једна таква колективна молба за укидање, потписана, онако како је назначено, није ни постојала; „но че то е било просто предположително за оправдане ужъ на уничтожението, за туй и подписытъ были забължжены предположително и неразмыслено както си случило“.²

Да је било у пећкој патријаршији немирно стање због доласка патријарха Калиника, види се се из једнога записа, који бележи, да је 25 априла 1765 био Калиник у Пећи и да је „чрезъ его прогнанъ во заточеніе Василіе Сербинъ. Тогда бысть между ихъ велика молва и мятежь ради престола и патриаршии сербския“.³ А један други запис вели: „Услиши, Господи, глаголь мой, егда молѣ се тебе. Патриарху же Калиникѣ секирице по хр'батѣ“.⁴ Калиник је, по једном запису, дошао у Пећ 17 марта 1765 годин.⁵ Речено је на другом месту за Калиника, да је био Грк, родом из Цариграда. „Да е онъ законнимъ начиномъ сео на тај престолъ, може се яко сумњати. Нѣгови дугови, учинѣни томъ приликомъ, укреплюю насъ у той сумњи. Као грчкій прелатъ, и по обычаю фанариотскомъ обећао, е онъ некомъ архонту из Цариграда знамениту суму новаца, и то свое обећанѣ дао е на-

¹ ср. Богословски Гласник, књ. V, (1904), с. 377;

² ср. поменута расправа Крстовића, с. 74.

³ Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, књ. II, бр. 3269, сл. 221;

⁴ Ibid књ. VI, бр. 9491, с. 24;

⁵ Ibid, књ. II бр. 3268, с. 221;

писмено. Вероватно, да е ово био путъ, којимъ е дошао до пећке патријаршије“.¹

Због свега овога Калиник није имао нарочитог интереса, да се самосталност пећке патријаршије одржава и даље. Калиник не греша када тврди, да је Калиник наговорио своје суфрагане (=епископе), „да од султана Мустафе III измоле како укидање српске автокефалне пећке патријаршије, тако и њено стапање с грчком цариградском и 1766 добио пристанак за обадвоје. Од сада посташе све епископске столице у некадашњој Србији плен фанариотског клира.“² А с тим је и последњи чин припреме за дефинитивно укидање пећке патријаршије био готов.

V

Видели смо да је укидање пећке патријаршије израније припремано. Сами чин укидања био је само природна и логична последица свега онога што се у томе правцу током времена предузимало. Па и поред тога и у царском берату и у актима о укидању наше патријаршије учињени су покушаји, да се изнађу други узроци укидања и њима оправда сами акт.

По Н. Радојчићу о самом присаједињењу наше патријаршије цариградској имамо три споменика, „који се међу собом не слажу“.³ Први је „нека прича како се иза смрти Георгија Спатариса међу његовим папирима нашла признаница пећких патријараха на неке дугове, те како је Порта тражила, да јој се ти дугови исплате, јер је Спатарисов иметак био од државе конфискован. Пећка патријаршија пак није могла исплатити те дугове него се понудила цариградска да их исплати али да се зато пећка патријаршија с њоме сједини“.⁴ Н. Радојчић мисли, да ови наводи нису истинити, зато што нису „сви напред исписани српски митрополити и епископи пристали на сједињене своје патријаршије са цариградском“. Ка пример наводи да митроп. херцеговачки Антим, који је тек после присаједињења постао херцеговачки ми-

¹ Гласник Друштва Српске Слоvesкости, књ. VII, (1855) с. 171—172

² Felix Kanitz, Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von der Römerzeit bis zur Gegenwart, III. Band, Leipzig 1914, с. 611;

³ Д. Н. Радојчић, Споменици о укидању пећке патријаршије (Богословски Гласник, год. VIII, књ. XV (1909), стр. 408;

⁴ *ibid*;

трополит и призренски Гаврило нису то могли учинити, „због овога извртања цела прича заслужује мало вере“.

Други се податак налази код Деликаниа,¹ и у књижици: „Τὰ κατὰ τὰς ἀρχιεπισκοπὰς Ἀχρίδων καὶ Πεκίου. Τρεῖς и податак је царски берат о укидању пећке патријаршије, које је саопштио у српском преводу И. С. Јастребов.² Подаци из ова два споменика, по Н. Радојчићу, вероватнији су, јер се слажу међусобно.

Да ли се ови подаци међусобно искључују и противрече, и да ли је оно што је речено за Георгака Спатариса и дуг пећке патријарије њему, стварно, само „нека прича?“ Г. Спатарис није никаква измишљена личност. Он је био архонт и Портин повереник за Влашку. Због откривања неке државне тајне био је збачен, затворен и убрзо обешен 15 августа 1765 године. Све му је имање конфисковано. У једној брошури вели се за њега, да је Султан забранио да буде сахрањен, него је бачен у море. „Повелѣ и Самуилѣ да го не поменуваѣ, и нито даже коливо вѣтрѣ вѣ черковѣ да му не вносяѣт и никакѣ да му не четѣѣт“.³ У акту који носи наслов: „Изложење узрока и начина укидања пећске архиепископије“, стоји, да „после без мало године дана, дугови неки архиепископнје пећске, који се појавише на основу обвезница, а које је ова наводно дуговала реченом Јоргаћу Спатирију, пружише високој влади не малу згоду, а нас доведоше у велику неприлику с обзиром на њихову неизбежну и неодложну исплату, тако да смо и у недоумици били ми, који сада управљамо васељенским престолом, како да и дуг поднесемо и од немале се штете сачувамо, с обзиром на то, што архијереји, подвласни пећској архиепископији, ни паре не могу плаћати тако су сиромашни и у оскудици а државна благајница тражи силом (исплату).⁴ На другом је месту дуг

¹ К. Деликани, Πατριαρχικὸν ἐγγράφιον, τόμος τρίτος, Цариград, 1905, с. 923—24 (оставка Калиникова), с. 923—924 „Уломица призренског митроп. Гаврила. Српски преводи у „Богословском Гласнику“, 1905, с. 377 и 453, у „Веснику српске цркве“, 1909, с. 760 и даље.

² И. С. Јастребов. Подаци за историју српске цркве, Београд, 1879 ст 2 и даље.

³ Г. Крстовичъ, Историческы изслѣданія за охридската и ипекска архиепископија, превод Н. Михайловскога, Цариград, 1869, с. 66;

⁴ Богословски Гласник, год. III (1904). књ. V, с. 378;

који је Калиник учинио, да би постао пећки патријарх, доведен у везу са Спатарисом. „Међу писмима нђговимъ нађе се и споменута обвезница Калиникова“.¹

Када се зна да су архонти, установљени за време Самуилово, били дужни кредитирати свако лице назначено за епископа, или епископа који је премештен с једне епархије на другу, за све потребе, које су тада биле прилично велике, онда могућност тачности овога постаје очитија.² За све новчане услуге дотично лице давало је признанице са својим потписом и печатом. „Пре свога одласка у епархију архијереј је предавао своје ефору-геронту неколико десетина штампаних, али неиспуњених рукописним текстом, листова облигација дворскога зајма са својим потписом и печатом, ради замене дужничких признаница својих претходника (које су биле у важности); та се замена вршила са знањем других геронта и епитропа“.³ И Вук Ст. Караџић пише да су поједини епископи задуживали нашу патријаршију. „Дуга тога, које су различне владике још одавно начиниле, има до сад 137.433 гроша, на који српске две владике (београдског пашалука) морају плаћати на годину око 20.000 гроша интереса с миријом. Но овај дуг могу поменуте владике унапредак и умножити, особито кад какав нови постане владика, па нема новца; и то ни један не узимље на себе, него на епархију, која остаје дужна и кад он умре или се премести из ње.....“ (Вукова књига, II, с. 125—126, белешка (Изд. Срп. Књ. Задруге).

С обзиром на економску исцрпљеност наше патријаршије и на овакав обичај који је био практикован у Цариграду, могао је и Калиник поступити тако и задужити патријаршију. Тај дуг био је, после, не узрок него повод да се дефинитивно учини оно што је толико дуго припремано.

Из царског берата о укидању патријаршије дознајемо како је била аргументисана молба, коју је патријарх Самуило, заједно са својим Синодом, поднео султану Мустафи III и тражио укидање пећке патријаршије. Они су тврдили: а) да је већ нестало патријарха над митрополитима пећке патријаршије (за доказ могла им је послужити оставка Калиникова);

¹ Гласник Друшт. Срп. Слов. VII (1855) с. 171;

² И. И. Соколовъ, Константинопольская церковь въ XIX вѣкѣ, томъ I, С. Петербургъ 1904, с. 711—712;

б) због тога неки за последње две године „сваки својим сретствима, — назначавајући кандидате на престо споменуте патријаршије, учинише од ње извор грамзивог прихода“; в) „а они који су постајали патријарсима, старашу се само о својим интересима, скупљајући новац од подвласног им народа (раје) преко одређене им у бератима таксе“. г) „Други опет, узимали су у зајам од разних лица, колико су год више могли, дајући зајмодавцима признанице у име патријаршије и никоме недајући ни једне акче доводили су исту до сиротовања и пропасти“. д) „Неки, опет, туђинци направише се патријарсима без икаква на то права, тек помоћу изјаве од понекога округа, па из користољубивих намера, чинили су такође од своје стране насиље народу и, увећавајући дугове патријаршије, уваљивали су ову последњу у највећу сиротињу и немогућност плаћати натоворене јој дугове“. е) Такви су људи били „простог, неизображеног сталеза, дакле ни најмање спремни за тај високи чин и притом, неприпадајући монашком реду, постали су предвјесници латинства међу рајом (православним хришћанима), код које се заиста већ и читавао покушај напустити православну веру“. ж) Ако се не буду предузеле потребне мере „за одомаћивање сталног мира и поретка међу тамошњим хришћанима, то ће још жалоснији постати њихов положај, који им и онако прети са коначном пропашћу, као што се то јасно види као божји дан“.¹ На основу ове молбе и разлога наведених у њој издат је царски берат о укидању.

У акту о избору призренског митрополита Гаврила, после укидања патријаршије, вели се да је она укинута: „због непрестаних и неизменичних навала и упада оних, који су се, према приликама (које су владале), разбојничким начином увлачили у њу и, противно божанским и светим канонима св. наше цркве без пристанка, гласања и воље светих њезиних митрополита, давањем силног новца, поткупом и великим трошком отимали ту архиепископију.“ Зато је народ и осиромашео, и у неподношљиву и неутешну невољу пала цела тамошња област, јер никог не беше, ко би стао на чело и старао се, спасавао и чувао, него је потпун хаос настао у пословима тамошње цркве и напослетку претила је опасност

¹ И. С. Јастребов, Подаци за историју српске цркве, — с. 2—3,

да коначно опусте тамошње митрополије и да се траг утре и пастирима и стаду а све једино због они који су лудо чезнули за архијерејским именом.¹ Каже се даље у акту, да су поменути митрополити „у заједничкој својој и подвласних им хришћана печатима потврђеној молби изнели смо своје жалбе Његовом Величанству најмоћнијем нашем Господару...“ То би, по тексту, била нека друга молба султану да се патријаршија укине. То би опет, по царском берату о укидању пећке патријаршије, била она молба, коју је поднео патријарх Калиник II са поменутиим епископима. У берату се вели изрично да су они, „дошавши сад овамо у моју царску престоницу, лично (су) поднели потврђену с печатима молбу, да се пећска патријаршија, заједно са својим митрополитима, присаједини к цариградској-грчкој патријаршији...“²

Из овога би се могао одредити хронолошки поредак непосредно припреманих радњи за укидање пећке патријаршије. Најпре је дошла оставка патријарха Калиника II, а истовремено заједничка молба Грка епископа са подручја пећке патријаршије. Калиник је поднео посебну оставку патр. Самуилу, а посебну Синоду. По берату постојала је и заједничка молба Калининова и епископа, који су били једномишљеници с њим, Султану, да се патријаршија укине. Тек после тога, када је већ терен био потпуно припремљен, патријарх Самуило, заједно са својим Синодом, подноси султану Мустафи III молбу и тражи укидање пећке патријаршије и њено припајање цариградској, као награду за исплаћени дуг пећке патријаршије. Или тачније: исплата тога дуга било је условљено укидањем пећке патријаршије. Укидање је извршено 11 септембра 1766.

У вези са овим навешћемо и мишљења грчких историчара о узроцима укидања наше патријаршије. Сергије Макреос пише: „Свесвети епископи областу Пећи увидевши своје штете, које растаху, и велики дуг и друга унижења у невољама времена. Овим је тамошња црква била стално узнемиравана и у неред довођена до највеће мере. Црквене поглавице беху превртљиви, дугови су расли, потраживања беху све већа, варвари увек грубљи... Дугови из дана у дан растаху, жртве

¹ Богословски Гласник, 1904, књ. V, с. 453—4;

² И. С. Јастребов, Подаци, с. 4;

чињене за потребе цркве нису биле довољне. Све је то, кажем, утицало да се споразумеју и да нађу пут избављења из толиких зала, и спасења, како свога, тако и пастве; затражише заштиту васељенског престола и непосредно руковођење и потчињеност. И прибегли су Великој цркви Христовој, (тражећи) да имају заједничке односе и заштиту; исповедивши јој потчињеност сви заједно тражаху заштиту, заповест, увиђавност и односе и општење у потребама сњом.¹

Тек после тога, вели Макреос даље, сазвао је патријарх Самуило Синод, да се реши питање укидања пећке патријаршије. С обзиром на прошлост патријарх се устезао да то учини, а с обзиром на ондашње прилике сматрао је то потчињење врло потребним. Пошто су се молиоци (поменути епископи) тада налазили у Цариграду и тражили да се припајање пећке патријаршије цариградској изврши, а и с обзиром на црквени принцип економије, Св. Синод васељенске цркве се сагласио на то. Тек после тога ствар је била саопштена Султану Мустафи III и добивен његов пристанак. „И тако године 1766, 11 септембра општим мишљењем и синодском одлуком и царском одлуком спојена је пећска област са васељенским престолом.“²

А. К. Ипсиланти пише, да је патријарх Самуило, због великих дугова у које су биле запале охридска архиепископија и наша патријаршија, укинуо њихову самосталност и то с великим трудом и напором.³ А К. Сатас, пишући о Самуилу, додаје: „Потчинио је архиепископије охридску и пећку, које су биле повод многих сабласни.“⁴ А. Диомедус Кириакос говорећи о нашој цркви вели: „Њена самосталност би уништена за време цариградског патријарха Самуила (1766), на тражење епископа из Србије, да се потчине под власт васељенског патријарха, јер су се надали да само заштита тога јакога престола може спасти српску цркву од великих на-

¹ Σεργίου Μακροίου Υπομνηματα ἐκκλησιαστικῆ Ἱστορίας (1750--1800) код Sathas, Bibliotheca graeca medii aevi... vol. III, с. 251;

² *ibid*, с. 252;

³ Ἀθανασίου Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν τῶν εἰς δώδεκα βιβλίον Η' θ' καὶ Ι' ἦτοι τὰ μετὰ τὴν ἀλωσιν (1453--1789) ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870, с. 105;

⁴ К. Σαθα, Νεοελληνικὴ φιλολογία. -- Βιογραφία τῶν ἐν τοῖς γραμμασι διαλαμπραντῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς βυζαντινῆς αυτοκρατορίας μερῶς τῆς ἑλληνικῆς ἐθνγενεσίας ἐν Αθῆναις, 1868, с. 518;

сиља силника и уопште од јадног стања у коме се налазила.¹ По једном другом месту код Кириакоса излази, да је углед који је Самуило дао патријаршији био толики, „да су српски и бугарски епископи тражили за своје цркве непосредну заштиту патријарха.“²

Нешто друкчије пишу о томе Зах. Мата и Јаковаки Рицо Нерулос. Набрајајући заслуге патријарха Самуила З. Мата говори и о узроцима укидања пећке „патријаршије и охридске архиепископије. „Потчинио је власти Велике цркве, вели Мата, бивше тада самосталне архиепископије охридску и пећку. Он је то учинио из два разлога: прво, зато што су људи који су се држали латинства и разне друге порочне личности, подкрадајући се у те епископије из крајева католичке Европе, сејали плеве својих заблуда, обмањујући лако независног епископа, који често није ништа о томе саопштавао Великој цркви. Друго, и због тога да би и те две архиепископије узела учешћа у отплати дуга и да би на тај начин већему броју лица лакше било поднети то тешко бреме.³ Ово последње сматра и К. М. Кума за прави узрок укидања пећке патријаршије: „Да би се лакше издржао дуг уништио је Самуило автокефалност Охрида и Пећи и потчинио цариградском патријаршском престолу све епархије, које су биле под њима.“⁴

Ј. Р. Нерулос приказује целу ствар још интересантније, По свему што он прича да се закључити, да ничим није огреничавао набујалу игру своје маште. „Необазујући се на све тешкоће, пише Нерулос, успео је Самуило својом вештином и ревношћу, да учини грчком народу велике услуге. Као пример наводимо следеће: епископије Пећ и Охрид у Илир-

¹ Α. Διομήδους Κυριακος, 'Εκκλησιαστική 'Ιστορία, τόμος τρίτος, ἐν Ἀθήναις 1898, с. 38; ср. Α. Diomedes Kyriakos, Geschichte der orientalischen Kirchen von 1453--1898, (немачки превод Dr. Erwin Rausch), Leipzig 1902, стр. 36 i 37;

² Α. D. Kyriakos, *ibid*, с. 51;

³ Захарія Маѳасъ, Историческій списокъ епископовъ и потомъ патријарховъ святой и великой церкви Христовой, находящейся въ Константинополѣ, отъ 36 года по Р. Хр. до 1834, Санктпетербургъ 1862, с. 159--160.

⁴ К. М. Кума, 'Ιστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἕως τῶν ἡμερῶν μας, ἐκ παλαιῶν ἀπανδιστευθεῖσαι, καὶ τὰ νεώτερα ἐξ ἀρίστων Γερμανῶν ἱστοριογράφων ἐλευθέρως μεταφρασθεῖσαι Τόμος δέκατος, ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας, 1831 с. 402;

ској Македонији, бејаху се већ дуже времена отеле испод (власти) цариградске патријаршије, и за време ове независности биле су попуњаване само необразованим људима, тако да је половина ових, богато насељених крајева, остала без ревносних свештеника и примила ислам. Други бејаху научили да следују овоме примеру када је патријарх Самуило својом снагом и постојаном вештином, иако не без личне животне опасности, учинио, да ове две отпале архиепископије дођу поново под цариградску патријаршију. Да би у томе успео морао је Самуило пашама свакога округа објавити отворени рат, јер без обзира на сав религиозни прозелитизам бејаше за њих врло важно, да одрже оно стање ствари у коме су сами могли именовати архиепископе. Ипак Самуило у овој важној ствари није радио сам, него је био потпомогнут од многих угледних фанариота, нарочито од Јаковака Рицо, који је тада водио послове његова обадва шурака принчева Гика, који су тада као господари уврљали Влашком и Молдавском. Када је Самуило отео ове две епископије од турских управника послао је одмах, као патријарх, тамо проповеднике, наименовао нове епископе. дозволио да се подижу школе и послао професоре. Тиме је он утврдио разумевање становника и суседа за њихову отачку религију.¹

Овим, мало опширнијим, навођењем мишљења грчких историчара хтели смо да прикажемо њихову аргументацију о узроцима и оправданости укидања наше патријаршије. Шта је од свега овдга тачно видећемо касније.

У нашој домаћој, а и у страној историграфији, која је додиривала ово питање, узроци укидања пећке патријаршије друкчије су схватани и приказани. Узрок укидања наше патријаршије гледао је Јован Рајић у томе, што су се патријарси Арсеније III и IV, својим радом на ослобођењу српског народа и својим учешћем у рату против Турске, као и превођењем народа у Угарску потпуно компромитовали и изгубили поверење Високе Порте. Говорећи о прелазу Арсенија IV у Угарску Рајић пише: „За такое избјегнење и невјрност показану Туркомъ отъ патријарха и бывшихъ съ нимъ Епископовъ и народа крайнее утѣсненіе патријарша тая терпѣла,

¹ Jakovsky Rizo Nerulos, Die neugriechische Litteratur, Mainz 1827, с. 39--40.

и вящшыя преждѣнихъ данки платила: а народъ бѣднѣи и доселѣ утѣсняемъ и о невѣрствѣ укоряемъ страждеть.. Вѣрнии Туркомъ греческіи епископы въ Сербіи сущіи не мо-гоше инако освоити патрїаршескїй престолъ оболгивали сербскихъ патрїарховъ яко измѣнниковъ. Самуилъ Заарендовавъ патрїаршію тую 40 кесами карагрошовъ, и со всѣмъ патрїаршію сербскую упразднилъ и искоренилъ...¹ Рајић је укидање патријаршије ставио у годину 1765.

Вук Ст. Караџић је тврдио исто. Наводећи да су са патријархом Арсенијем IV прешли и епископи нишки, новопазарски и ужички, вели: „Потом 1765 године цариградски патријарх Самуило, доказујући Турцима, како су им Срби неверни, и ето два патријарха, један за другим, побунише народ и утекоше у Немачку, за купу српску патријаршију, и стану се из Цариграда владике у Србију слати, који више плати на годнну.“²

Наши новији историчари или су усвајали у целини ова гледишта или им понешто додавали. И Св. Ј. Никетић узима сеобу за главни узрок укидања. „То је, вели, управо и био главни узрок што је српска патријаршија пропала и што је султан про да о достојанство патријарха и јерархију српске цркве цариградском патријарху Самуилу.“³

Поводом вести ширених последњих деценија XIX века, о могућности успостављања српске пећке патријаршије, као и поводом питања ко је правни наследник пећке патријаршије после њеног укидања 1766 год. изродила се опширна полемика између Нићифора Дучића и Димитрија Руварца. Том приликом изrekli су оба двојица своја мишљења о узроцима укидања патријаршије. За Д. Руварца је „јасно као сунце, да су само Грци епископи, који се дочепаше српских епархија могли оне неистините наводе за укидање пећке патријаршије навести, и уопште искати њено укинуће, и што је до сада на толико и толико места речено, да је пећка патријаршија

¹ Јован Рајић, Историја разнихъ народоѡвъ наипачя Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ... въ Виѣниѣ 1795, књ. IV, с. 202--203.

² У чланку: „Географическо-статистическо описаніе Србије“ (Даница за 1827, ст. 115).

³ Св. Ј. Никетић, Историјски развитак српске цркве (Гл. Срп. учен. др. књ. XXXI, (1871) с. 77.

укинута је д и н о због тога, да цариградски грчки патријарх има што већи приход“.¹

Н. Дучић је био раскошнији у набрајању узрока укидања наше патријаршије. И по њему сеобе извршене под патријарсима Арсенијем III и IV учиниле су, да је „пећка патријаршија висјела о танку концу“. А њено потпуно укидање учињено је, по Дучићу, због фанариотских сплетака у Цариграду, због иностране верске пропаганде, због нередица и дуга у које је била запала пећка патријаршија.² Знатно касније писао је Дучић, да је пећка патријаршија укинута „по настојању користољубивих чорбација цариградских, шовиниста грчких, и по сплеткама римске пропаганде на Балканском полуострву, присајединивши је цариградској патријаршији с погодбом, да плаћа царској благајници дацију, која је била не њој“.³ Дучић наводи на другом месту, да је католичка пропаганда радила у Босни и Херцеговини, Албанији, Метохији, Рашкој и Србији. „Па, находећи се тада српска пећка патријаршија немоћна, да стане на пут томе прозелитизму, стави се, не под заштиту, него под власт и пуну потчињеност великој цариградској цркви!“⁴

По Н. Ралојчићу укидање патријаршије припремано је одавно и то врло вешто. Мешање цариградске патријаршије у послове српске цркве, и често постављање патријараха и епископа, који су били Грци, имало је за циљ, „да сједињење што лакше изведе и спречи сваки покушај са српске стране, да се стане на пут уништењу српске автокефалности“.⁵ Уз то долази још потиштеност и заплашеност народна после неуспелих покушаја ослобођења. „Ако би се и нашао који српски јерарх, да се противи грчком насиљу тога су они пред султаном оцрнили, да је непријатељ његов, а пријатељ Те-

¹ В. С. Д. (= Вајунов син Димитрије) „Да л' су били Срби или Грци оних 8 митрополита, што 1766 г. молише за укинуће пећске српске патријаршије? Н. Сад. 1886 г. стр.

² Нићифор Дучић, Историја српске православне цркве (књижевни радови, књ. 9. Београд 1884, с. 196).

³ Н. Дучић, Васељенска патријаршија и српско црквено питање, Београд, 1897, с. 34.

⁴ Гласник Срп. Ученог Друштва књ. 69 (1885) с. 328.

⁵ Н. Радојчић, Споменници о укидању пећке патријаршије (Богослов. Гласник, књ. XVI (1909) с. 412.

саров и тиме га у највеће зло срушили“.¹ Самуило је присилио п. Калиника II да дâ оставку и да са неким епископима тражи од султана присаједињење пећке патријаршије цариградској.²

Р. Грујић прима за два главна непосредна повода укидања плаћање дуга пећке патријаршије султану и политичко осигурање, да становништво пећког подручја неће, под духовним вођством Грка, више моћи да се одмеће од Султана. Грци епископи умеће „боље чувати Србе у верности султану, него њихови епископи, који су увек показивали склоност аустријском ћесару и руском цару“.³ Патријарха Самуила, по Р. Грујићу, тиштио је велики дуг према Турцима. Зато је он тежио да целу православну цркву потчини и на тај начин лакше отплати дуг Порти. Уз то је имао у виду и јелинистичке тежње, чије је остварење зависило од тога.⁴

Ст. Димитријевић истиче постепено припремање укидања наше патријаршије, која је у пркос тешкоћа времена успевала да одржава своју самосталност. Током времена то одржавање самосталности све је више отежавано. Узроци зато су многобројни: хајдучија, појаве ускока у западним крајевима, чести устанци против Турака, учествовање самих патријараха у тим устанцима, и њихове везе са иностранством и три бегства из земље (патријарси Арсеније III и IV и Василије). „Овим отежавајућим околностима за опстанак пећске патријаршије придружио се јако развијени утицај фанарских Грка на Порту у XVIII веку, када су они успели докопати се врло важних и утицајних положаја...“⁵

Један од узрока укидања наше патријаршије био би и недовољна активност Грка епископа и патријараха у Србији на спровођењу јелинизације; „налазећи се у српском живљу, од кога су материјално зависили, нису онолико радили на јелинизирању архиепископије, колико су то цариградски њихови земљаци желели“.⁶ Уз то долази и тежња водећих

¹ *ibid.*

² *ibid.*, с. 413.

³ У Енциклопедији Ст. Станојевића, књ. III, с. 377.

⁴ Др. Р. Грујић, Српска православна црква, Београд, 1921, с. 105.

⁵ Ст. М. Димитријевић, Устоличење Њ. Светости патријарха Димитрија у Пећи -- IV Историјат пећске патријаршије, Београд, 1924, с. 24.

⁶ *ibid.*, с. 26.

црквених кругова, да присаједињењем пећке патријаршије увећају своје материјалне приходе. Покојни Ст. Станојевић истицао је тежњу Грка за богаћењем, као главни узрок укидања пећке патријаршије, јер су се Грци надали „да ће на тај начин грчка јерархија и грчко свештенство обилно умножити своје приходе“.¹

Страни историчари, који су додиривали ово питање наводе, углавном, исте разлоге. Е. Голубински мисли, да Грци нису никада, стварно признавали законитост постојања самосталности пећке патријаршије, али би је, вели, давно укинули да су имали згодну прилику зато. „Нарочите побуде (за укидање) у ово време биле су: прво, тада рођена мисао о активној јелинизацији Словена Балканског полуострва; она је одговарала национално-политичким интересима Грка; друго, због интереса цариградске патријаршијске катедре, а то је жеља, да увећавањем броја платилаца (какви су били сви подвласни архијереји); олакша бреме дугова који су лежали на њој“.² То је патр. Самуило постигао помоћу угледнијих фанариота иако су се томе противиле надлежне паше.³ И Константин Добронравин наводи два узрока укидања наше патријаршије: она је, прво, укинута због дугова, које није могла платити, па је Самуило узео на себе да их исплати под условом да се пећка патријаршија приеједини цариградској; друго, „у српске епархије продирао је римска пропаганда и заводила православне, а српски патријарси често нису о томе извештавали Велику Цркву“.⁴ Ово је по З. Мати.

По Хајнриху Гелцеру пећка патријаршија и охридска архиепископија биле су увек цариградској патријаршији три у оку.⁵ Б. Калај писао је о укидању пећке патријаршије, углавном, по В. Карацићу и Св. Никетићу. Узроци су биле сеобе. Ту згодну прилику искористио је цариградски патри-

¹ Ст. Станојевић, Историја српскога народа, Београд, 1926. с. 301.

² Е. Голубинскиј, Краткіј очеркъ историі православныхъ церквей: болгарской, сербской и румынской или молдо-валашской, Москва 1871, с. 487.

³ *ibid.*, с. 142.

⁴ К. Добронравинъ, Очеркъ историі славянскихъ церквей, Санкт-петербургъ, 1873, с. 41.

⁵ Heinrich Gelzer, Der Patriarchat von Achrida, с. 163.

јарх да поново потчини пећку патријаршију. У томе је био помогнут од султана.¹ „Два су узрока, пише Јиречек, била који су потстакла Грке на уништење обеју цркава. С једне стране хтели су помоћу прихода из нових црквених области платити тешке дугове свога патријархата, а с друге, надали су да ће свој омиљени план, јелинизирање Јужних Словена и распрострањење грчког елемента чак до Карпата, моћи реализовати.“² Исто наводи и Херцтберг с додатком, да је извршење самога акта укидања убрзано руском агитацијом међу словенским живљом на балканском полуострву и једним покретом у Црној Гори у коме се компромитовао пећски патријарх.³

Из свих ових навода виде се јасно прави узроци укидања пећке патријаршије. Оно што је узето за узроке укидања у актима о укидању и у царском берату, као и код поменутих грчких историчара, само је делимично тачно. Тачно је да је пећка патријаршија била много задужена и материјално исцрпљена, али је то обадвоје добрим делом, резултат управа Грка патријараха српском црквом и дугова које су они правили. Сви други наводи нису тачни. Било је патријараха који су помоћу новца долазили на пећки патријаршиски престо, али су то били Грци, код којих се зло симоније било дубоко укоренило. „Шта се може мислити о једној цркви, пише краљевски саветник Питон фон Турнефорт (Pitton von Tournefort), чији поглавар, уместо да буде изабран од Св. Духа, врло често бива именован од Султана или од Великог везира... Ништа није трагичније него видети, да су сами Грци проузроковачи једне тако презрења достојне ствари.“⁴ А руски свештеник Лукјанов, у почетку XVIII века, забележио је у своме Путопиџу, да од цариградског патријарха није могао добити ни скромну хелију да преноћи, док се Грцима који купе милостињу по Русији дају пристојна

¹ B. von Kallay, Geschichte der Serben, Budapest—Wien—Leipzig, 1878, с. 173.

² Const. Jos. Jireček, Geschichte der Bulgaren, Prag, 1876, с. 470.

³ Gustav Friedrich Hertzberg, Geschichte Griechenlands seit dem Absterben des antiken Lebens bis zur Gegenwart. III Theil, Gotha, 1878 с. 205.

⁴ Herrn Pitton von Tournefort, königlichen Rath's, Beschreibung einer auf königlichen Befehl unternommenen Reise nach der Levante — Nürnberg, 1776, с. 141.

места и државна прехрана. Лукјанов иронично узвикује: „Накупивши у Москви (прилога) и дошавши у Цариград, неки купи од патријарха митрополитство, неки епископство...“¹ Руски отпавник послова у Цариграду Алексеј Александровић Вешњаков (од 1735—1745) овако је окарактерисао цариградске Грке: „Овдашњи цариградски Грци већином су „бездѣлници“, који немају ни вере, ни закона, ни части; њихов је главни интерес новац, нас мрзе више него саме Турке...“²

У нашим крајевима они су у том погледу били још безобзирнији. Пребацавања да су многи пећки патријарси глобили народ односе се, опет, на Грке, који су тај положај заузимали. Ст. Димитријевић тачно вели, да је због њихових „поступака и иначе заплашени и осиротели народ постао равнодушан и према судби саме своје патријаршије.“³ Било је на пећком патријаршком престолу личности без велике стручне спреме и школе, али нико од њих, а најмање Василије Бркић кога су због тога директно оптуживали, није изневерио православну веру; ниједан, међутим, није био који није био монах. Да је пећка патријаршија укинута због тога што је у њој католичка пропаганда била јака, такође, није тачно. Католичка пропаганда била је у неким деловима патријаршије врло јака и то не само у ово време, него столетима пре њега, али је њен успех био много мањи, него у крајевима насељеним Грцима. Руски калуђер Игњатије, који је у ово време пропутовао наше крајеве пише да су цркве код Срба „въ великомъ уничтоженіи“. „А што се тиче вере, чврсто чувају хришћански закон, постове јако одржавају, могли би подићи многе цркве, али им Турци то не дозвољавају. Раскола никаквих нема; када су чули да у великој Русији има много раскола и раздора, који се не поксравају св. апостолској цркви, много су се чудили због заблуда расколника.“⁴

¹ Путешествіе въ Святую землю священника Лукьянова („Русскій Архивъ“, год. I. (Москва 1866), с. 180.

² В. Тепловъ, Русскіе представители въ Цариградѣ 1491—1881, С. Петербургъ, 1891, с. 22—23.

³ Ст. М. Димитријевић, Устоличење, IV део, с. 26.

⁴ ср. Описаніе путешествія отца Игнатія въ Цариградѣ, Авонскую Гору, святую землю и Египетъ 1766—1776“ (Православній Палестинскій Сборникъ, Томъ XI, выпускъ второй, 1891, с. 10).

Да је ово окривљавање потпуно лишено основа види се најбоље из тога, што су сами цариградски патријарси хвалили чистоту српског православља и њихову ревност. Године 1723 пише цариградски патријарх Јеремија III, да су лажни сви гласови који се протурају, да пећки патријарх не исповеда исто верско учење, као цариградски; „јер ми, пише васељенски патријарх, цркву пећке архијепископије, и њеног архијепископа, као и њој потчињене архијереје са њеним стадом хришћанима Србима, признајемо за једномишљенике наше, да у истини мисле и исповедају оно исто што и Источна црква мисли и исповеда“ (Весник срп. цркве, 1909, с. 754). И даље: „...да црква пресвете архијепископије пећске, сам њен архијепископ и архијереји, који у њој служе, заједно са хришћанима Србима под њима: јесу испрва и спочетка једнога начела и једне исповести с нама, и држе се нашег православног начелаа наше Источне Цркве, и исповедају и верују у свему као и ми исповест наше православне вере.“ (с. 754).

Око 1727 године писао је цариградски патријарх Пајсије II свештенству и народу београдском, да живе у слози и љубави са Грцима трговцима. Патријарх вели: „Славни па и чувени род благочестивих Срба, откада је пришао нашој светој и непокудној зери православних и примио хришћанство, све је био веома побожан и православан, и никако није зашао с правога пута, већ је благочестивост сачувао непомућену и непомерену до проливања крви.“ (с. 930). Они који протурају вести да су Срби, или њихов архијереј, изневерили православну веру „очигледно лажу и кују наказне потворе плетући измишљене клевете.“ (с. 931). „Ми дакле, вели патријарх даље, несумњиво сви знамо да је прехришћански народ српски најправославнији и најблаговернији, као што смо га од почетка познали да је неодступно истрајао у благочестивости и православљу и био с нама једномишљеник; да мисле, држе и верују у истини све како наша Источна Црква мисли и верује.“ (с. 931).

Ово је, с обзиром на вековни став наше цркве према католичкој најезди, појмљиво само по себи. Повремени политички односи и сарадња са католичким владоцима и земљама на народном ослобођењу, схватани су у Цариграду погрешно, или су, бар, погрешно објашњавани. Бегства тројице патри-

јараха српских у суседну католичку државу искоришћена су као аргуменат против самосталности српске цркве.

Прави узроци укидања наше патријаршије проистичу из целокупног рада тадашњих водећих грчких кругова, из оне тежње са националном експанзијом изражене кроз покушаје јелинизирања православног негрчког живља. Васељенска патријаршија била је, по сили свога положаја и угледа, најсигурнији извршиоц тога плана. И огромно богатство, и велика дипломатска умешност, и богато културно наслеђе прошлости, и сама патријаршија, — све је то било измењар и оствариоц једног националног идеала. Борба за тај идеал била је још и у XIX веку: у нашим Јужним крајевима, актуелна и тешка.

Грка „велика идеја“, која је у себи садржавала тежњу за воспостављењем византијског царства са руским принцем Константином на челу, доказ је за ово. Одушевљени грчким језиком и старом грчком културом, тај су план примили и њиме се заносили многи знаменити људи на Западу. Том се идејом усхићавало и хладно срце Волтерово. У својим писмима од 27 марта и 30 октобра 1769 године, писаним руској царици Катарини II, Волтер је предлагао изгнање Турака из Европе и поделу европске Турске између Русије, Аустрије и Млетака, као и воспостављење византијског царства.¹

Та идеја била је актуелна и знатно касније. Месеца априла 1790 године у једној тужби против Псара којим грчке водеће личности нису биле задовољне стоји: „Дајте нам Вашег унука Константина за нашег регента; ово жели наша нација (породица нашег владара изумрла је) и ми ћемо достићи степен величине наших предака...“² Царица их је, вели В. Етон, примила љубазно. „Довела их је у собу свога унука; када су они хтели да пољубе руку старијем великом кнезу Александру он им је показао на свога брата Константина и рекао, да се њему обрате. Они су му на грчком језику објаснили циљ своје посете и завршили тиме, да су га признали

¹ В. А. Уляницкij, Дарданелы, Босфоръ и Чериде Море въ XVIII вѣкѣ, Москва 1883, с. 110.

² W. Eton's, *Schilderung des türkischen Reiches in polit., moralischer, historischer, religiöser, wissenschaft., statistischer, merkantillischer u. s. w. Hinsicht*, Leipzig 1805, с. 387.

за свога краља. Он им је одговорио истим језиком: „Идите и нека би све било по вашим жељама.“¹

Да су тадањи руски званични кругови били индиферентни према судбини српске цркве доказује факат, да московски митрополит Платон није ништа одговорио на писмо митроп. Саве Петровића иако је он молио за директну интервенцију и истажао, да Грци немају никаквог права да се мешају у ствари српске цркве. „Воздвигните пре(с)толъ падшій сербскія архіеп(с)копій которая ѿ Грековъ всякаго бл҃гоушнїя лишена неправедним сѣдомъ Константинополскаго патрїарха и ихъ Синода“, — молио је Сава у име збачених српских епископа.² Он им је нудио, потчињеност српске цркве само да би се избегла потчињеност грчкој. Сава није добио ни одговор.

Из свега што је до сада речено јасно је, да укидање пећке патријаршије није дошло ни из једнога од оних разлога наведених у берату и акту о укидању, него из разлога које смо истакли. Тачност тога потврђује и факат, да је у берату о укидању нарочито наглашено, да се „укида и само име уништене пећке патријаршије“, као и то да се никада несме дозволити њено поновно успостављање.³ То једно; а друго: оснивање призренске митрополије са седиштем у Призрену, да би се на тај начин запоставила Пећ, као вековно седиште самосталне Српске патријаршије, дошло је из истих мотива.

Незаконитост укидања пећке патријаршије проистиче из свих до сада изложених чињеница. И по форми и по суштини оно је било један насилни акт, а тиме и незаконит. Свако друго тврђење и аргументација била би проста софистика. Димитрије Руварац заступао је мишљење, да је наша патријаршија 1766 године канонски укинута и, чак, упоређивао, по каноничности акт цара Душана, којим се проглашава наша патријаршија са бератом султана Мустафе III, којим се укида⁴ Пошто Руварчева разлагања о припремним радњама за уки-

¹ *ibid.*, с. 389.

² Гласник срп. ученог Друштва, књ. V (св. XXII старог рода), с. 358.

³ Јастреб, Подаци... с. 6;

⁴ Дим. Руварац, О укинућу пећске патријаршије и њеном наслеђу (Срп. Сион, 1904, с. 293) ср. В. С. Д. (Вајунов Син Димитрије), Ко је наследник пећске патријаршије... (Гласник Срп. учен. Друштва књ. 62 (1885), с. 171;

дање наше патријаршије нису тачна то и ово тврђење отпада само по себи. Тачна су разлагања Ђуре Вукићевића о незаконитости укидања пећке патријаршије,¹ као и оно што је Н. Милаш рекао о томе. За акт којим се укида пећка патријаршија вели, да „није био законити, канонички оправдани чин, него преста протузаконита узурпација, изведена услед мало похвалних побуда“.²

VI.

Укидање пећке патријаршије није, као што смо видели, дошло изненада. Дуго припремано оно није имало онако тешке последице за наш црквено-народни живот као што би се могло очекивати, али, ипак, последица је било и то ни мало добрих. У несигурним и тешким временима када су се на пећком патријаршиском престолу, скоро филском брзином, смењивали патријарси махом Грци, народ се био навакао и на то. Као да је унутарње већ био припремљен отпор. Пећ је народ унутарње доживљавао као симбол; тако је остало и онда када она није више била центар црквеног живота Јастребов је забележио за потурчене Горане (код Призрена) ово: „И сад, када се поведе реч о Пећи, производи значајан утисак на Горанске старце. Кад сам их питао, да ли имају какве књиге, записе, листине од старог времена, где је забележено штогод о старом њиховом животу кад су били хришћани, они ми показаше на Пећ, говорећи: „тамо ћеш наћи све, што се нас тиче, ако нису то однели сасобом у Стамбол грчки деспоти ефендије, који су тада почели долазити у Пећ.“³

Последице настале укидањем пећке патријаршије биле су: црквено-административне, националне, културно-просветне и економске. У много случајева тешко је делити једну од

¹ Ђура Вукићевић. Да ли се српска пећска патријаршија год. 1766 канонички укинула и коначно угасила? и којој је црквено-правни наследник? Нови Сад 1904.

² Н. Милаш; Канонско начело православне цркве при разређивању црквених власти. К питању о јерархиском положају сарајевске митрополије, Задар 1884, с. 13.

³ Јастребов, Подаци . . . с. 140;

друге, јер их је народ почео осећати на себи, као тешко бреме фанариотске тираније.

Укидањем патријаршије нестало је административног јединства у српској цркви. То јединство, нарушено је, истина формирањем аутокефалне карловачке митрополије, али је овим то разједињавање продужено још јаче. Поједине црквене области уносе у свој управно-административни систем понешто ново према својим локалним приликама и потребама. Томе је допримела и чињеница, да су поједине области пећке патријаршије, током времена, подпадале под разне политичке управе чијим су се законима морали саображавати. У Црној Гори, која је, коликп-толико, била слободна, црква је, административно само једна епархија, била самостална. По Ј. Рогановићу „после уништења српске патријаршије 1766 год. црква у Црној Гори била је формално потчињена цариградском патријарху но *defacto* она ту зависност није признавала, него је од 1766 г. била самостална“.¹ Тако су тај однос схватили и савременици владике Петра I и он сам. У одговору на писмо руског св. Синода од 16 октобра 1803 год., којим се владика позива на одговорност пише 3 јула 1804 год. гувернер Вуко Радоњић са главарима: „По свој прилици није познато руском Синоду да је народ српски православни имао свога патријарха, коме су српски архијереји били подвласни све до 1769 (година погрешна) а тада пошто се запламтио рат између Порте Османске и Руског царства, патријарх српски и свега Илирика Василије Бркић, уклониши се у наше крајеве од престојавше му погибли, пође у Русију и у Петербургу претставио се, на којем се и пресекала битност славено-српских патријараха, а столица пећске патријаршије и данас је упражњена; по томе дакле наш Господин митрополит остао је сам за себе у овдашњој цркви независним ни од какве власти“.²

Грци епископи који су слати из Цариграда на српске епископије нису сви били морално порочни, али су скоро сви били грамзиви. Узрок те њихове грамзивости лежи, као што је то тачно приметно Вук Ст. Карацић, у томе „што и они сами закупљују своје епархије на годину, па се највише мо-

¹ Јован Рогановић, Черногорсј теократизмъ, Казань, с. 4;

² Др. Владан Ђорђевић, Црна Гора и Русија, Београд 1914. с. 125.

рају старати, да скупе новаца, да изваде главно и добитак, да би могли и у напредак закупљивати и подмићивати, или, ако ји други наметну и шћерају, да могу живети док се опет таково што нађе; а треће, што су и они сами понајвише људи прости (којекакве пропалице, или калуђери, који су на име каквога манастира напросили себи новаца), а кашто и најрђавија“.¹ Често је писао Јиречек за владике фанариоте по Бугурској.²

Ферманом (бератом) којим се укида пећка патријаршија уведене су извесне нове дажбине. По њему „осим уобичајених сваке године новчаних сборова са панађура, ајазми (лечних извора), од првог, другог и трећег брака, с добровољним даровима и порезом од кожа (зарари касабије), сваки хришћанин мора сваке године патријаршији плаћати по 12 акчи, а сваки поп по један алтин (дукат); исто тако и мирјани и попови морају сваке године по толико плаћати и митрополиту...“³ По берату издатом 29 марта 1790 године сарајевском митрополиту Пајсију све се то плаћало патријарху. „На исти начин сваки ће хришћански домаћин дати и митрополиту по 12 акчи, а попови по један дукат“ — стоји у берату. (Шејх Сејфудин еф. Кемура и Влад. Ђоровић; „Прилози за историју православне цркве у Босни и Херцеговини у XVIII и XIX столећу“ (Гласник Земал. Музеја у Босни и Херцеговини, 1912, с. 424—425.) Незнамо да ли су те и толике дажбине остале увек исте. „Према митрополијским списковима из тридесетих година прошлога века, пише П. Костић, које сам при руци имао, свака породица плаћала је у то време сто пара, затим по три и по гроша митрополиту, рачунајући турску лиру у 100 гроша. То плаћање звало се мирија...“⁴ Осим тога митрополити су наплаћивали за венчање по 10 златних гроша, „а за синђелије по 50 гроша од сваког свештеника годишње.“⁵ То су били редовни владичански приходи. Они су могли годишње износити од 25—30.000 златних динара.⁶

¹ Вук Ст. Караџић, Географическо-статистическо описанје Србије, (Даница за 1827, с 115).

² Const Jireček, Geschichte der Bulgaren, Prag, 1876, с. 496;

³ И. С. Јастребов, Подаци..., с. 14--15.

⁴ П. Костић, Црквени живот православних Срба у Приарену и његовој околини у XIX веку, Београд, 1928, с. 23.

⁵ *ibid*, 23.

⁶ *ср. ibid*.

Да народ није редовно плаћао те дажбине види се и из тога, што су цариградски Синод и патријарх морали тражити интервенцију султанову. Средином марта 1776 г., одговарајући на једно такво синодско и патријархово тражење, Султан одређује да државна власт мора помагати патријархове опуномоћнике при купљењу дажбина. Тамо стоји: „Пошо је недавно под цариградску патријаршију потпала пећска, а митрополити, епископи, свештеници и народ одатле нијесу од неколико година платили потребних даћа, то Синод опуномоћава београдског митрополита Јеремију да то све уреди и моле од цара потврди фермав за то, што је овај и учинио.“ (ср. Гласник Земаљ. Музеја у Босни и Херцеговини, 1912, с. 415),

Тешко је рећи да ли је и митрополиту Јеремији пошло за руком да то постигне. Он је 20 јула 1784 г. поднео оставку на епархију; 9 септембра исте године извештава он сам патријарха, да је напустио београдску епархију и пошао у св. Гору. Када се чита ова његова „посланица“ патријарху добија се утисак, да је Јеремија пао у немилост. Да ли, можда, што у вези са овом мисијом?! (Весник Српске Цркве, 1909, с. 935—937).

Да би добили што више новаца Грци владике су цепали парохије и давали их ономе ко више плати. За добар новац они су чинили многе недопуштене радње. При избору свештеничких кандидата нису гледали ни на моралне, ни на интелектуалне квалификације кандидата. „Док је био српски патријарх, и постављао Србе митрополите и владике, без сумње су они, једно што су били од онога народа, а друго, што је сваки знао, да ће онђе остати, ње је који био, опет могли штогођ старати се, да попови и калуђери што знаду (као што свједоче различне — под турском владом — писане књиге); али су по том грчке владике и митрополити дотле доћерали свештенство, да је тешко наћи попа, који зна добро читати. Они никада не питају, зна ли што онај, који хоће да се запопи, него само гледају може ли платити. Али од онаки архипастира не може се ничему бољему ни надати, једно што су они људи од туђега народа и језика, и то од народа, који с народом српским никад није био (нити ласно може бити) у правом пријатеља.“¹ За новац су допу-

¹ Вук. Ст. Караџић, *ibid*, Даница за 1827, с. 114-115.

штали многе неправилности при склапању и раздвајању бракова, а црквеним и манастирским имањем располагали су као са својом личнојом имовином.¹ Павле Швабић пише да је на путовању по Босни и Херцеговини слушао од многих архимандрита и игумана „како су Грци владике скидали сребрне окове са појединих икона и других црквених утвари те односили. Тако је учињено са сребрним сасудима у сарајевској цркви, у манастиру Житомислићу, Горажду, у манастиру св. Тројице на реци Брезници више Плеваља...“² И Доситеј Обрадовић приказује их у истим бојама. У писму владици Јосифу Шакабенти од 1784 године вели за Грке епископе: „Небесни промисл изабрао је вас да сте великога числа народа, о коме је беседа, пастир и отац: и какав пастир? Не као туђин и најамник, не као они, који у бедну Србију, Босну и Ерцеговину од некуд из Караманије и татарске долазе да и сим њи предудречене и измужене овце живе деру, и ако је јоште гди у костима мозга остало, с благосиљањем и проклињањем, с молитвама и анатемама да испију, исисају и пождеру.“³ Овоме се може додати још и оно што је 1834 године забележио о грчким владикама француски дипломата Боа ле Конт. „Под турском владавином, вели он, владике су слате из патријаршије, и били су по правилу Грци, који нису нимало марили за земљу. Очекујући све од Цариграда, они су с пашама и кадијама експлоатисали земљу, која је за њих била туђа, у свему су се слагали са осталим чиновницима Портиним.“⁴ Јастребов додаје: „Митрополити још више почеше тлачити православне, и (без тога оштећене од харача и сваког несрећног насиља, порезима и наметима), старали су се само о скупљању мирије... На тај начин, митрополити су постали управо господари (владикама), а не пастири. Хиљаде кућа хришћанских осташе без попова по неколико година: а митрополити нису марили, што су хришћани због тих зулума превртали вером...“⁵

¹ ср. Рад. Грујић, Православна Српска Црква, с. 108.

² Гласник православне цркве у Краљевини Србији 1901, с. 34.

³ Домаћа песма Доситеја Обрадовића, Издање Књижевне Задруге, Београд 1899, с. 9 и 10.

⁴ Споменик Срп. Књ. Академије Наука, XXIV, с. 22.

⁵ И. С. Јастребов, Подаци... с. 27--28.

Таквим радом и поступцима они су одбили сасвим народ од себе. Понегде, због њихове слабе ревности, а нешто и због тешких услова живота, православни је живаљ прелазео на ислам. „Жупа Гора (код Призрена) мухамеданизирала се потпуно тек онда када је, са укинућем пећке патријаршије 1766, изгубљена свака нада на долазак бољег времена за српску рају.“¹ Исто констатује и Јастребов пишући да Горани „пошто изгубише народну патријаршију, као средиште њихове вере, којему су тежили по старом оиичају, сасвим клонуше духом...“² Захваљујући дубоко оправослављеној народној свести, турчења су била само локална.

Грци епископи односили су се непријатељски и према словенском језику и богослужењу. Сасвим у духу павјеленистичких интенција, одмах после укидања патријаршије, наредио је васељенски патријарх Самуило митрополиту босанском и езарху далматинском Данилу, да се словенски језик замени грчким. Све до 1850 год. певало се у сарајевској цркви на десној страни грчки, а на левој словенски.³ Сличних случајева било је у свим већим градовима где је било грчких трговаца. У Београду такође. П. Срећковић бележи, да је призренски митрополит Партеније, човек разврстан и сујетан, напустио у приштинској цркви литургију и изишао на поље. Када су га упитали зашто то чини одговорио је: „Ја не могу у цркви да седим, јер не могу да слушам то варварско појање.“⁴ Тако су се исти односили, према сведочанству К. Јиричека, фанариопски епископи према словенском језику у Бугарској.⁵ Само код нас нису успели да потисну словенски језик из богослужбене употребе као у Бугарској. Руђер Бошковић је забелижио, на пропутовању кроз Бугарску, да је у селу Канати наишао на једног свештеника, који је литургију служио грчки.⁶ Код нас није било таквих случајева, јер је наш елемент био национално отпорнији.

¹ Felix Kanitz, *Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von der Römerzeit bis zur Gegenwart*, Leipzig, 1914, Bd, III, c. 37.

² И. С. Јастребов, *Подаци...* с. 140.

³ ср. Д. Руварац, *Да л' су Срби или Грци...* с. 23;

⁴ П. Срећковић, *Владике фанариоти рашко-призренске епархије од 1818—1854*, Београд, 1881, с: 39;

⁵ Const. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, с. 514]

⁶ Des Abt Joseps Boscowich, *Reise von Constantinopel, durch Romanien, Bulgarien, und Moldau nach Lemberg in Polen*, Leipzig 1779, с. 25;

Ако би се и нашао који национално свеснији свештеник и предузео нешто против фанариотске тираније био би одмах окривљен, за нарушавање црквених и државних закона. Из једног царскога фермана од 1773 години дознајемо, да је нишки митрополит Гаврило оптужио некога попа Мирчу, да је „бунтовник“ и да нарушава мир и поредак у народу, да се буни против црквених и државних закона, и да се уплеће у послове митрополитове.¹ На Гаврилову молбу цариградски патријарх је умолио Порту, да поп Мирча буде кажњен. Он је свезан и под стражом послат на заточење у Егрипаланку. Није искључиво, да се сва кривица попа Мирче састојала у томе што се није ђутке, као и други, покорио фанариотској власти и мирно је сносио.

Отсуство школа за народ учинило је да је потреба за њиховим отварањем била из дана у дан све већа. Грчке владике нису радиле на њиховом подизању иако је нови дух времена то захтевао.² Поједини далековиднији и просвећенији претставници српске цркве увиђали су ту потребу. Тако је архимандрит Арсеније Гаговић у молби руском св. Синоду и влади наводио, као неопходну и црквену и националну потребу, оснивање „духовнаго училишта“ у ман. Пиви. И поред тога што народ „усердно желаеъ имѣтъ достойныхъ пастырей церкви. Но неимѣя ни просвѣщенія ни училищъ, ни способовъ завести оныя лишаеъся оныхъ до днесъ. А хотя и имѣеъ архіереевъ изъ Грековъ, но они, не зная славянскаго языка, не могутъ поучаеъ народа, а будући болвшею частію временные, не стараются о просвѣщеніи и духовнаго чина...“³ Завођење једнога „духовнаго училишча“ обрадовало би, вели Гагић, његове саплеменике „точно так, какъ би обрадовало и самое избавленіе испод ига турецкаго“

Све те огромне недаће нису скрхале животну снагу нашега народа и цркве. Када је уништена наша виша јерархија и замењена Грцима, о којима је Ст. Стратимировић рекао, „да је српски народ већ генерацијама убеђен да та врста људи иде само за својим сопственим интересима, а да

¹ И. С. Јастребов, Подаци. . с. 21;

² ср. И. Иванић, Из црквене историје Срба у Турској у XVIII и XIX веку, с. 19;

³ Ст. М. Димитријевић, Глађа... Споменик Академије LIII, с. 90 и 113.

се мало брине о добру народа...,“¹ вођство народа и цркве прихватило је ниже свештенство, које је живело у идеалима српске патријаршије. У раздобљу од 1766—1804, када је зора слободе почела да обасјава, они су одржали народни дух и показивали путеве. Личности трonoшког архимандрита Стевана Јовановића, архимандрита Арсенија Гаговића, хаџи Ђере и хаџи Рувима и проте Матеј Ненадовића, између многих других, доказ су зато. Треба истаћи да за одржање тога духа одговарајући део припада и претставницима карловачке митрополије, који су, где су и како су могли, потпомагали и упућивали.

Боко М. Слијейчевић
